

MATIJA BRUNC

RUDOLF KRESAL

I.

Leto 1916. se je bližalo koncu. Božični dnevi so minili in vso temeniško dolino je pokrila debel sneg. Pritisnil je mraz. Temenica je zamrznila. Otroci so bili na klancih in se sankali. Ponekod jih je kar mrgolelo. Vesel smeh in krik sta se razlegala od klanca do klanca in se izgubljala tam na Griču, na veliki Brunčevi kmetiji. Zakaj le Brunčev klanec je bil brez otrok, prazen, ves zapuščen in žalosten.

*

Stari Matija Brunc hodi po svojem velikem posestvu. Z motnim pogledom gleda preko svojih belih polj, strmi v svoj veliki smrekov gozd, ki je ves zasnežen.

Danes stari Brunc ne misli, da je ves ta gozd njegov, da so vsa ta bela polja okrog njega njegova, danes ne misli na svoj mlin, ne na žago in ne na svojo lepo gosposko hišo. Vsega tega mu ni več mar.

Sam je stari Brunc, povsem sam je. Vse ga je zapustilo.

Matija Brunc, jekleni Matija, jekleni Brunc, so mu dejali, se je v zadnjih treh letih približal grobu.

Vojna je.

Imel je za ženo Rozalko. Umrla je, ko je čula, da je padel modri Matija, prvi za starim Bruncem, najstarejši sin.

Preko temeniške doline se je razlegel molk. Razlegel se je molk — ljudje so ga čuli. Zvonov ni bilo. Sneli so jih, razsekali in razsekani bron je odpeljal vlak. Takrat, ko so sekali temni bron, so zadnjikrat zvonili. Kako so zvonili trebanjski zvonovi! Vsa temeniška dolina je jokala.

Potem pa je vse potihnilo.

In ko se je po dolgi in široki cesti vil pogreb prelepe Brunčeve Rozalke, še na starost lepe, so ljudje prvič zaslišali molk. Videli so velikega mogočnega Brunca, kako je sklonjene glave stopal za krsto — sam. Kaj, ljudje, ki so šli za njim, so bili še

vsi tako majhni, še vsi polni upanja. Matija Brunc pa je že izgubil sina, prvega za starim Bruncem, ki je izkrvavel tam daleč sredi poljan, odkoder bobni zemlja in trosi grozo v ljudska srca.

Tistikrat je objel vso temeniško dolino strah. Ljudem je bilo iz dneva v dan tesneje. Fantje in možje so dan za dnem vriskali, harmonike so pele neprenehoma, težke lokomotive so žvižgale noč in dan, matere in dekleta so jokale, starci so mrko gledali predse, molče stiskali sinovom roke in se molče s pridušeno kletvijo vračali domov.

Zdaj pa je že vse tiho. Že skoro vse tiho. Le malokdo še gre iz temeniške doline. Če pa kdo gre, gre tiho, brez vriska, brez harmonike. Mlad je, tako strašno mlad. Tu pa tam kak mlad fant joka.

Temeniški dolini je hudo.

*

Stari Matija Brunc sedi za veliko mizo. Z levico si podpira glavo, desnice pa ne ve kam položiti. Gleda skozi okno. Solnce zahaja. In Brunc, jekleni Matija Brunc, ki nemara vse svoje življenje nikoli ni videl zahajajočega solnca, večerne zarje, ki se nikoli ni začudil mraku, gleda nocoj v solnce, ki se niža, ki se potaplja tam na levi strani Brezovice, za njegovim gozdom.

In Bruncu se nenadoma zazdi, da pada solnce v njegov gozd. Ta hip mu krog usten šine čuden nasmeh. Z desnico se oprime okenskega zidca. V odsevih zarje mu zagore oči. Čelo se mu dotika šipe. In stari Brunc gleda, gleda v solnce in v svoj gozd. Zdaj, zdaj, solnce je izginilo v gozdu. Brunčev obraz je poln pričakovanja. Oči se mu svetijo, kakor dvoje velikih, vrtečih se koles. Nebo nad gozdom žari. Žari vse bolj, vse bolj je razžarjeno, kakor da bi se po njem pretakala razbeljena kri. Ali gozd se ne užge. Gozd ne zagori. Iz njega ne švignejo plameni.

Pa staremu, jeklenemu Bruncu se hoče požara. Njegov obraz gori. Oči čudno bleste.

He, ko bi se zdajle vnel gozd. Noč bo. Kako svetla bi bila ta noč. Gorel bi Brunčev gozd. To bi bilo ognja, luči. Gorelo bi jeklo Brunčevega srca.

A iz gozda nočejo švigniti plameni, gozd noče goreti.

Zarja medli. Stari Brunc še gleda vanjo. Gozd izginja v sivi modrini. Vse izginja. Vse bolj utriplje srce starega Brunca. Bije. Skeleča bolečina mu ga krči.

Zarja je ugasnila. Staremu Bruncu pada glava na prsi. Obrne se od okna in se spet nasloni na mizo.

Časih je sedelo za to mizo deset, dvanajst ljudi. Zdaj pa sedi zmerom samo eden. Sedi jekleni Brunc, ki je vse preživel, ki je v Kaliforniji kopal zlato, dal svojo kri za jeklo plavžem Amerike,

ki je v Kanadi podiral hraste in oral skoro po vsej temeniški dolini. Tisti Brunc, mogočnej z Griča, ki je dal tri orjake, da jim ni bilo para.

V izbi je tema.

Tam daleč izza hribov se čuje bobnenje.

In jekleno srce Matije Brunca joka.

*

Da, da, tri sinove je imel, so govorili ljudje, tri orjake, in vsi trije so morali na fronto.

Matija je padel ... Najstarejši je padel.

Jancz je v Galiciji. O, kako je on znal krotiti bika. Zdaj pa strelja s topovi.

Tone pa je šel pred dvema mesecema na Sočo. Pravijo, da se je nekaj uprl in da je bil celo zaprt. Bog ve, kaj je bil storil? Škoda ga je. Najlepši fant je bil v vsej fari in najboljši pevec.

Tako so govorili tiho, skoro šepetaje in dostavljali: da bi se vrnil zdrav!

Stari Brunc pa je že vedel, da se Tone ne vrne zdrav. Vedel je že, da se ne bo nikoli več vrnil.

*

Dopoldne je bil v trgu in je govoril z županom. Prav za prav ga je bil poklical k sebi sam župan. In stari Brunc, ki je bil nekaj časa sam županoval in ga je sedanji župan le izpodrinil, se je s težkim srcem odločil za to pot. Poprej je pošiljal v trg zmerom sinove; zdaj Matijo, zdaj Janeza, zdaj Toneta, — zdaj pa je moral sam k svojemu tekmecu in je vso pot godrnjal.

«Bog daj srečo!» je dejal župan počasi in s čudno mrkim naglasom, kakor da mu pozdrav ni šel od srca.

«Bog daj!» je odgovoril Brunc. Roke pa, ki mu jo je ponujal župan, ni stisnil. Zamahnil je, češ, kaj bi. Pa kakor da mu je tisti mah bilo žal svojega početja, je hitro segel po klobuku, se odkril in si obrisal čelo, ki ni bilo prav nič potno. Potem je urno vprašal:

«Kaj bo?»

«Kaj bo?» je ponovil župan bolj sam zase. «Malo potrpi, saj se ne podira most čez Temenico.»

«Pa se tudi ne bo!» je takoj planil Brunc. «Za tega sem jaz delal!»

«Za to smo ti vsi prav od srca hvaležni», je odgovoril župan in usta so se mu malce nategnila v dobrovoljnem nasmehu. Pa ga je urno zatajil in dejal:

«Ko si bil ti župan, smo res kar strmeli.»

In stari Brunc je molčal. Župan ga je povabil k mizi, kjer je že čakal polič vina.

Trčila sta. Prav nalahno sta trčila. Župan je izpil do dna; Brunc pa je samo pokusil.

«No, čemu si me klical?» je vprašal Brunc ves nestrpen in presenečen zaradi prijaznega sprejema.

«Sam ne vem», je odgovoril župan in besede so mu šle težko z jezika. «Poklical sem te, da bi ti nekaj povedal. Prav za prav bi ti moral povedati France. Saj veš, da je doma. Hm. Pa kaj, saj dolgo itak ne bo. Še dva dni...»

Stari Brunc je strmel v župana. Spomnil se je, da je bil France nekaj časa skupaj s Tonetom v jarku. Bruncu so izstopile oči. V prsih ga je zgrabilo. Mel si je roke, da so v prstih pokali sklepi. Zavpil bi bil, pa ni mogel. Prijel je kozarec in izpil do dna. Potem pa je čudno, srepo pogledal krog sebe, kakor da bi bil kaj iskal. Naenkrat je vstal, odrinil mizo, da je soba bila polna hrupa, udaril s svojo težko roko ob mizni vogal in zavpil:

«Kaj mi hočeš povedati? Kaj!?»

«Miren bodi, Brunc», ga je miril župan. «Nikar tako glasno. Takoj ti povem. Samo miren bodi. — Povej,» in župan je nerodno zakašljal, «povej mi, ali ti je Tone zadnji čas kaj pisal?»...

V izbi je nastala grobna tišina. Brunc se je zgrudil na klop in mrko gledal v tla. Krog njega se je vse vrtelo. Glava mu je klonila vse niže. Po razoranem licu mu je zdrknila solza. Zaihtel pa ni. Čez nekaj časa je zahropel:

«Kaj si dejal?»

«Ali ti je Tone zadnji čas kaj pisal?»

In stari Brunc je odkimal z glavo. Komaj slišno je dejal:

«Nič.»

Tedaj je župan prijel Brunca za ramo. Trenutek je stal molče zraven njega. Potem pa je težko in počasi dejal:

«Tone ne bo več pisal.»

*

Tone ne bo več pisal. Ne bo — več — pisal.

Brunc je vso pot ponavljal županove besede. S težkim, trdim korakom je šel domov in se opiral na svojo drenovo gorjačo, kakor da bi bil nosil cent. Zdaj pa zdaj se je ustavil in si s čela obrisal pot. Mraz je bilo. Pa starega Brunca ni zeblo. Pod nogami mu je škripal srež. Tako trdo, osorno mu je škripal srež. Pa kakor da je škripal še premalo osorno, je bil Brunčev korak vse trši.

Kdaj se je vrnil domov, ni vedel. Prehodil je vsa svoja polja, obhodil ves svoj gozd. Kakor v sanjah je taval zdaj tu, zdaj tam; hodil iz hleva na pod, s poda v hišo, iz izbe v izbo, in spet v hlev, na pod in v hišo.

Zdaj, ko sedi tam na svojem starem mestu za veliko mizo sam, čisto sam, se ničesar več ne spominja. Le od časa do časa se mu

premaknejo ustnice in iz ust mu šepetaje uide kaka beseda. — — — Tone — — — ne bo več pisal. — Ne bo nikoli več pisal.

Matije se že več ne spominja. Tako daleč je od njega tisti čas, ko mu je sorodnica iz mesta poslala brzojavko, da: Matije ni več. Tako prav malo še ve, da je tisto uro začutil majhno slabost. Da se mu je pred očmi malo zameglilo. Nekaj topega je čutil tedaj v sebi, nekaj nenavadnega, da kar verjeti ni mogel. Zdaj pa je prišla vrsta še na Toneta.

He, kako bo jokala nevesta. Kam pojde z otrokom?

Kakor blisk je staremu Bruncu šinila ta misel skozi možgane. V njem se je nekaj zgenilo. Spomin na kajžarjevo hčer, ki jo je bil z očetom vred pognal s svojega posestva tja v Nemško vas. Sunkoma je vstal in poklical deklo. Njegov glas je zvenel, kakor da bi kdo udaril kamen ob kamen.

«Mana! Daj škornje!»

Dekla mu je prinesla škornje. Postavila jih je predenj. Ni si mogla kaj, da ga ne bi bila vprašala:

«Kam pa hočete nocoj?»

«Kam!» je zavpil Brunc, da je dekla takoj obžalovala svoje nepremišljeno vprašanje. Hotela je oditi. Tedaj je Brunc vstal in dejal:

«Nažgi luč. Pojdem v Nemško vas.»

«V Nemško vas? Nocoj?» je spet izpraševala dekla in ni mogla prikriti svojega začudenja, da pojde stari, mogočni Brunc sam v Nemško vas.

«Saj ne morete tja», je dejala dekla, ko je videla, da se je stari pomiril. «Vsa pota so zasnežena. Pričelo je spet snežiti. In tema je kakor v rogu.»

Brunc je molčal. Dekla je prižgala. Veliko izbo je preplavila mehka svetloba velike petrolejke.

Brunc je pogledal krog sebe. Pomislil je še malo na kajžarjevo hčer. Prav malo je še pomislil. Potem je prisluhnil. Mete! si je dejal. Vsa pota so zasnežena! je ponovil dekline besede. Sedel je spet za mizo in se zamislil.

Ko se vreme zboljša, pošljem hlapca z vozom po Ano. Bom vzel njo in otroka k sebi.

In stari Brunc ni šel v Nemško vas. V nogah je začutil starost. Ves dan je hodil. O, še leto dni poprej bi bil šel opolnoči na pot. Zdaj pa je čutil, kako mu vse odpoveduje. Po hrbtu ga je stresalo. Ampak starega Brunca ni bilo lahko ugnati. Ko se vreme zboljša! je neprenehoma ponavljal. In morda Tone še živi. Morda pa ni mrtev. Če se vrne, bo vesel. Prevzel bo kmetijo in se oženil z Ano. Vse bo imel pripravljeno.

Stari Brunc je zadremal.

Brunc je močen. Dela za tri. Za tri dela, pretrgal se bo, pa ima samo še Janeza, so govorili ljudje. In tedaj se je vsak spomnil svojega. Kaj, če pride naš brez roke, — če pride naš brez noge, — če pride naš bolan, — kaj, če se vrne naš slep...

Ljudem se je zdelo, da sije nad vso temeniško dolino krvavo solnce. Ljudje so molili. Ljudje so kleli. Po vseh cerkvah so se brale vsak dan maše. Vsi oltarji so bili noč in dan svetli od sveč, ki so jih prinašale matere, žene, neveste in otroci.

Ljudje so se srečavali kakor tujci, ki pričakujejo drug od drugega pomoči. Tiho, boječe so se pozdravljali. Tu pa tam je kdo tiho vprašal:

Ali tvoj kaj piše?

In mlada žena je vzdihnila:

Nič ne piše. Zdaj že tri mesece nič ne piše.

Oblile so jo solze. Zaihtela je. Ihtela je z zemljo, ki je rahlo trepetala od silnega ognja tam v daljavi. In sredi ihtenja je nena-doma prisluhnila. Prisluhnili so ljudje po vsej temeniški dolini.

Daleč tam izza hribov je prihajal zamolkel grom. Zemlja je vztrepetavala kakor v lahnih sunkih. In grom je rasel in bil vse bolj zamolkel.

Zemlja je ihtela.

*

Zasijalo je solnce. Sneg je kopnel. Gozdi in travniki so ozele-neli. Njive so oživele. Ali na njivah in travnikih so bili le starci in starke, žene in dekleta in otroci. Bele rute, stare kamižole in pisana oblačilca otrok. In tu pa tam je sredi njive naenkrat zrastel krepkel fant. Držal je ročice pluga in jih krepko tiščal v njivo, da je lemež rezal prst, kako jo je rezal! Kakor mati, vsa vesela sinu, ki je prišel na dopust, prvi kos kruha, ker jo je prosil. O, ko je človek prišel bliže in krepkega fanta pogledal bolj natanko, se mu je pomračil obraz.

Fant je imel na sebi vojaške hlače. Na glavi vojaško čepico. Na srajci črn žig.

*

Po cesti gre počasi stari Brunc. Trdo bije z drenovo gorjačo ob cesto. Ves se je postaral. Lasje so mu popolnoma osiveli. Ampak v njegovi hoji je nekaj upornega. Iz oči mu sije čuden, trmoglav ponos.

Oddaleč gleda krepkega fanta, ki orje njivo. Vidi Matijo, vidi Toneta, vidi Janeza. Vse tri vidi. Kako so ti orali, kako je rezal lemež pod njihovimi rokami, kako je raslo, kadar so sejali oni.

Staremu Bruncu se jasni obraz. Njegove oči so ogenj. Fant na njivi se ustavi. Ugleda Brunca. Zakliče mu vesel pozdrav.

Tedaj pa se stari Brunc zdrzne. Urno se ozre v stran. Napravi korak, kakor da bi se sramoval, ker je gledal mladega orača. Z gorjačo udari ob tla. Dvigne glavo. Iz oči mu sije jeza. V starem Bruncu je vihar. Besnel bi, kakor so besneli njegovi biki, ki jih je v šestdesetih letih svojega življenja imel osem. Bil bi krog sebe, kakor so bili njegovi sinovi, kadar so se zbrali in strahovali ob nedeljskih večerih fante vse fare. He, kako so se strnili in branili Brunčevo ime.

In staremu jeklenemu Bruncu je na smeh.

Spominja se marsikaterega večera, kadar je besnel bik, ki ga je Janez vodil z njive. Njemu ni bik nikoli zbesnel. Ravnal je ž njim kakor z otrokom ali pa ga je pognal v hosto. Pa kako so se fantje ob njegovem mogočnem glasu stiskali v kot, skakali skozi okna. Hehe, kako jih je, prav kakor otroke. In podkev je zvil kakor venec suhih smokev.

Janez je bil največji orjak. Kjerkoli se je pokazal, so dejali: Brunčev Janez gre!

In Tone, o, Tone, kako je on pel. Povsod je pel. Vsi Temeničani so ga poslušali. Na koru je pel. Ljudje so pozabili na moli-tev. In kadar je stopil iz cerkve, joj, kako živo so se zgenila dekleta, kako so zardela njihova lica. Tone pa se je nasmejal, široko se je nasmejal, pokazal faranom svoje bele zobe in vsem je bilo na smeh. Hodil je od gruče do gruče, se pogovarjal z dekleti in fanti in še celo med starce se je upal. Saj je na koru pel.

Pa spet se je razorano čelo Matije Brunca nabralo v gube. Glava mu je klonila. Spomnil se je prvega za Bruncem, svojega najstarejšega sina, Matije. Ljudje so dejali: Ta bo prav gotovo še župan. Kako je on gospodaril! In čebelar in sadjar je bil, da mu za deveto goro ni bilo takega, so govorili ljudje.

Zdaj pa prvega za Bruncem ni več.

In Brunčevo jekleno srce se mehča. Prvi za Bruncem je moral prvi pasti. In stari Brunc se razblinja, jekleni Brunc medli. Kaj je zagrešil v svojem življenju tako hudega, da ga usoda zdaj tako preganja? Kje je Kalifornija, kje je Kanada, kje so ameriške železne topilnice, kje so silni plavži? Kopal je zlato, kopal je železo, podiral je hraste, prelival iz vročih kadi kakor umirajoče solnce žarečo kovino. Vse svoje življenje je delal. Ustvaril je iz nič veliko Brunčevo kmetijo. Še prej je hlapčeval po vsej temeniški dolini. On, ubog kajžarjev sin.

O, mogočni Brunc, kajžarjev sin.

Vsa temeniška dolina ve, da je Matija Brunc kajžarjev sin. Mogočni Brunc, veliki hlapec tu, zdaj tam — kajžarjev sin.

Hehe! Star si, star, močni Brunc. Saj veš, da sva se midva že srečala. Davno, davno. Ob tvojem rojstvu sva se srečala. In potem sva hodila z roko v roki vso to tvojo dolgo, težko pot. Pa me nisi nikoli maral poznati. Poznal si le svoje roke. Delal si le za te svoje, zdaj tako stare, zdaj tako težke roke. In si vrigel na cesto, ti, kajžarjev sin, kajžarjevo hčer.

Jaz pa sem tisto uro vedel, da se boš tega svojega greha pokesal.

Zdaj ni Matije, ni Toneta več, in Bog ve, če je še Janez. Zakaj si metal na cesto kajžarjevo hčer? Čemu?

Star si, Brunc. Zelo si se postaral. Velika je tvoja kmetija. Tako velika je, da bi na njej živelo lahko deset veselih kajžarjev. Kam boš z njo?

Kako daleč je Nemška vas.

*

Brunc ni poslal hlapca z vozom po Ano. Vreme se je zboljšalo. Sam je krenil na pot. Sam, da bi popravil svoj greh.

(Konec prihodnjič.)

M A N S A R D A

A L F O N Z G S P A N

Kakšna tišina!	Stopil sem k oknu.
Le utrip dveh src	Spodaj:
in beseda neizrečena,	kakor da vpije reka v kanjonu.
komaj slutena,	tuli pod nama v strugah mest
nikoli izgovorjena,	kričeče življenje brezkončnih cest:
to je življenje dveh blaženih src.	ljubezen vlačug in zvodniški smeh.

Midva sva v mansardi čisto sama.

Okno strmi le v trume zvezd.

Pesem krog naju, tišina nad nama
in najinih sanj brezkončna prelest.

P E S E M

A L F O N Z G S P A N

Čez sajaste šipe mojega okna	Tiho pleto se skrivnosti
nočne zvezde gredo,	in tonejo plaho v vsemir,
čez daljne ravni jesenske	tam za dremotnim obzorjem,
otožne piščali pojo.	tam je moj mir.

Univ. prof. dr. Fr. Kidrič se je rodil v Ratanski vasi pri Rogaški Slatini 25. marca 1880. Maturiral je v Mariboru 1902, promoviral na dunajski univerzi 1906, postal uradnik bivše dvorne biblioteke na Dunaju 1908, se habilitiral za slovanško filologijo spomladi 1920 in postal redni profesor slovanških literatur starejše dobe s posebnim ozirom na slovensko v Ljubljani jeseni 1920. Bibliografijo njegovih znanstvenih spisov najdete v Zgodovini slovenske univerze, str. 512. sl.

Težko si je zamisliti našo literarno zgodovino brez tistih 228 objav, s katerimi jo je obogatil v petindvajsetih letih svojega znanstvenega delovanja profesor Kidrič. Tudi «Ljubljanski Zvon» bi težko pogrešal sotrudništva jubilaranta, ki je poleg drugega priobčil v njem skoro vse svoje prispevke k prešernoslovju in tako dvigal vrednost revije in njenega jubileja.

*

Kidričevo znanstveno iskanje je obsegalo spočetka slovenske in splošno slavistične potrebe. Polagoma pa je spoznal tudi on, da je vrsta nerešenih slovenskih literarnih problemov taka, da bo njih reševanje moralo ostati še dobršen čas med prvimi nalogami slovenskih slavistov. Zato se je lotil zlasti starejše naše literarne in kulturne zgodovine do Prešerna, ni pa puščal v nemar nobenega stranskega širšega vidika in vprašanja, ki se mu je mimogrede odkrivalo. Tako sega zanimanje za njegova dognanja preko tesnega območja našega jezika iz dveh razlogov: tujino zanimajo njegovi izsledki, tičoč se domače in tuje preteklosti.

Prvi Kidričev spis v slovenskem jeziku «Primož Trubar» kakor da kaže, kam in kako se je imelo usmeriti njegovo delo. Protestantska doba, ko se je pri Slovencih prvič izza pokristjanitve pokazala možnost svobodnega in kritičnega razmišljanja o napravah verskega udejstvovanja, in njeni junaki, najprej Trubar kot njen osrednji lik, so mu prirasli k srcu. Pronicavi študij pa mu je moral kmalu odkriti vrzeli, ki so jih pustili starejši raziskovalci, in pa nezanesljivost, ki so jo povzročale pomote nekritičnih diletantov. Ugotovitev, da se je lotil ocene Trubarjevega Zbornika «z zavihanimi rokavi», je mogla biti za mladega borca pač samo laskavo priznanje.

Obenem je stopalo v ospredje zanimanje za drugo dobo, ko se je drugič začel spraščati slovenski duh, zanimanje za preporod. «Ljubljanski Zvon» pa je prinesel prve Kidričeve doneske o Prešernu.

Poglobljeno in sistematično se je lotil dela tedaj, ko se je pri nas z letom 1918. začelo na vseh poljih novo življenje. Njegove razprave, vrsteče se sedaj s čudovito hitrostjo druga za drugo, kažejo, koliko dragocenega in obilnega gradiva se mu je nabralo ob večšem iskanju. Strogo sistematičnost in programnost objav je rodila poleg pogleda na celoto znanstvenih potreb tudi skrb za predavanja na univerzi, njih nujnost zavest o nezanesljivosti dotedanega gradiva, novi problemi in nove pobude pa so sledile iz bivanja na domačih tleh, v našem kulturnem središču, kjer je precej neizrabljena čakala skoro vsa naša duhovna kultura preteklosti, da jo večje roke otmó pozabe in privedejo v znanstveno evidenco. Ni štedil truda, če je bilo treba dognati navidezno še tako brezpomembno letnico ali pa gibalne sile vsega razdobja. Šele ko je protestantska doba bila dognana in ocenjena, se je utegnil poglobiti v katoliško, kajti slutil je, da je pravilna ocena té možna samo ob jasni bilanci one in ob primerjanju druge z drugo. Zaradi njegovega gledanja na vsakršno literarno rast majhnega naroda s preporodnega stališča ga je moral slovenski preporod v ožjem pomenu besede posebej privlačevati. Razvojna linija zanj je že ugotovljena. Tudi glede Prešerna je nestrpnem že odkril zaveso svoje delavnice ter pokazal, na kako majavih temeljih sloni Žigonova in Puntarjeva matematično-arhitektonska stavba.

*

Način in uspeh Kidričevega dela je danes jasen, ker je v petindvajsetih letih pokazal svojo pot, smer in smoter. Svoje stavbe ni začel pri strehi: ob začetku svojega dela nas ni presenetil s knjigo, s sintezo, temveč je najprej iskal gradiva, ga tehtal in urejal ter šele nato začel zidati. V poslednjih treh, štirih letih je pristopil k sintezi, ki mu izbrušena raste iz trdnih temeljev ob zanesljivem gradivu.

Stoletja pred reformacijo s slučajnimi beležkami brez literarne tradicije sicer niso zahtevala podrobnega in zasebnega razpravljanja, ker so to opravili že starejši filologi; prvi kritični njih pretres v celoti pa je bil prihranjen Kidriču v prvem poglavju Zgodovine slovenskega slovstva. Novo ni tu samo upoštevanje političnih in socialnih momentov, ampak zlasti primerjava z drugimi sodobnimi literaturami in pritegnitev nemških in latinskih slovstvenih proizvodov na naših tleh, tako da tudi ta tako revna doba zaživi pred nami in da nas je pisec na koncu poglavja res prepričal, «kako potreben je bil pritisk novih in velikih pobud».

Doba novih pobud, protestantizem, je zahtevala skoro največ študija, ker se profesor Kidrič ni mogel strinjati s tistimi, ki so takrat, ko je šele zastavil pero za pojasnitev reformacije, menili, da je »reformacijska doba za naše razmere dovolj obdelana«, pa še poštene Trubarjeve biografije ni bilo. Številne razprave so dodobra osvetlile pisce in knjige 16. stoletja, a posebej je treba poudariti, da je profesor Kidrič skušal dognati literarno-zgodovinski pomen reformacije sploh in njen pomen za slovenski narodič posebej (šolstvo, tiskarna, slovstvo). Vidikov, kakor so orientacija piscev ali pa njihov odnos do Slovencev in Slovanov, tradicionalna literarna zgodovina ni poznala. Še njih razmerja do virov in predlog ni umela izrabiti. Prepustila je Kidriču tudi osvetlitev zanimive osebnosti Ungnadove in njegove pogosto precejšene vloge v našem slovstvu. Tako rekoč na novo je odkril Kreljev katekizem in ga pojasnil, izbrisal pa je za vedno iz slovenske literarne zgodovine mnoge naslove protestantskih knjig, nastalih iz napačne in nekritične kombinacije. V Trubarjevem življenjepisu, oziroma v ogrožju zanj, ne le da je večje in kritično razbral nezanesljive zgodovinske vire, ampak tudi pokazal mojstrsko tehniko. Iznajdljivost in spretna kombinacija sta mu omogočila razlago votivne slike v Derendingenu. V Slovenskem biografskem leksikonu pa je namesto člankov priobčeval prav za prav monografije, vredne samostojne objave (prim. Bohoriča, Dalmatina i. dr.).

Protireformacijska doba je bila prava pastorka pri naših literarnih zgodovinarjih. Ta se je je skoro sramoval, oni jo je porabljal za očitjanja, toda ne temu ne onemu se ni zdela vredna, da bi se objektivno poglobil vanjo. Profesor Kidrič jo je zagrabil tako rekoč na novo. Zbral in prebral je vse tiske in rokopise, na novo osvetlil pisce (Alasia da Sommaripa, Lovrenčič, Vorenc), pisal o cerkveni pesmi, pratiki in dramatskih predstavah ter dognal dobi njeno ceno, objektivno jo primerjajoč s prejšnjo protestantsko. Ta primerjava po čisto novih vidikih je pokazala, da sicer o kakem napredku ni govora, da pa so rekatolizatorji, še bolj pa poznejši mirni katoliki, slovensko knjigo vsaj tako zasidrali, da ni mogla več zamreti.

Slovenskemu preporodu so zgodovinarji vsak po svoje določali začetek; tudi njih gledanje na ta pokret je bilo zelo različno. Zato je profesor Kidrič imel za potrebno, da preporodu, ki mu je »za dobo do srēde 19. stoletja pokret za izpremembo jezikovno-kulturne prakse na slovenskem teritoriju, pri-tegnitev novih, posvetnih pismenstvenih in literarnih panog v slovensko književno obravnavo ter regeneracijo slovenskega literarnega jezika na novih osnovah«, ugotovi »motive, inicia-

torje in nositelje, tempo in sestavine». Njegova razvojna linija slovenskega preporoda, ki zaključuje dolgo vrsto posebnih razprav o tem predmetu, je še v tisku in skriptih. Prav tako je z različnimi objavami že pripravil pot svojemu Prešernu, ki ne bo samo kritično izdan, ampak bo vseboval tudi oceno prešernoslovja v okviru vsakokratnega stanja literarne vede.

Profesor Kidrič je posegal tudi v splošno slavistiko, zlasti na torišče srbskohrvatske literature. Posvečena ji je bila že disertacija o glagolskih cerkvenih knjigah, nato pa prva objava in analiza glagolske Obloge Sigetske ter vzorna bio- in bibliografska monografija «B. Georgijević», kjer je ugotovil skoro dvakrat toliko Georgijevićevih spisov kot Szabó, ki jih je dotlej naštel največ, t. j. 44. V srbskohrvatski izdaji te monografije je tudi ostro zavrnil neosnovano Babingerjevo kritiko.

Ni se izogibal kritiki kot taki, saj je je nekaj skoro v vsakem njegovem članku. Ker izhaja s stališča, da kritika ne popdiraj, ampak izpopolnjuj in popravlja pogreške z novim gradivom, imajo njegove ocene bolj značaj razprav kot referatov. Iz njih se zrcali tudi načelo, da mora kritik zajemati iz polnega in vsaj tako dobro poznati snov, ki jo pretresa, kakor tisti, čigar delo hoče ocenjevati. Borbenost in ostrost prvih kritik se je kmalu umaknila mirnemu razpravljanju, saj uči, da bodi kritika taka, da ostane tudi po njeni objavi možnost prijateljskega občevanja med kritikom in kritizirancem.

Bibliografija Kidričevih del kaže, da ni nasproten objavam v dnevnem časopisu, ker pač meni, da ne bodi znanstvo samo sebi namen, ampak da ima tudi širše izobraženstvo dokaj zmisla za rezultate nacionalne znanosti, seveda brez znanstvenega aparata.

Kakor kaže pregled vsega njegovega raziskovanja veliko smotrnost in sistematičnost, tako se ponaša vsaka tudi najmanjša njegova objava s skrbno in premišljeno zgradbo. Vsaka je pisana pod vidikom problema, ki ga nikdar ne izgubi izpred oči. Za njegove biografije je značilno iskanje osrednjih momentov, iz katerih sta mišljenje in delo vsakega človeka razložljiva. Razprave začena po navadi z razborom in oceno prejšnjih izsledkov, zaključuje jih s kratkim pregledom svojih novih ugotovitev. Zaradi zahteve po koncentraciji odklanja vsako polemiko in diskurze pod črto, kjer beleži samo dokazno gradivo. V sintetičnih pregledih se izogiba vsaki bio- in bibliografiji; to sodi pač v Slovenski biografski leksikon, čigar prvima dvema zvezkoma je s svojimi prispevki in souredništvom dal posebno veljavo. Njegovi pregledi so zato zanimivi za vsakega izobraženca, ki ga zna pri-

kleniti z — rekel bi — dramatično napetim slikanjem literarnega nastajanja. Metodološko bodo njegova dela dolgo ostala najboljši kažipot.

Svojih literarno-zgodovinskih metod in usmerjenosti pa nima profesor Kidrič, kakor tudi profesor Prijatelj ne, od svojih učiteljev, ki so bili zgolj filologi. Tudi metod iz drugih literatur, ki mu jih odkriva primerjalna književnost (v poslednjih letih jo tudi predava), ne more prenesti v svoj delokrog, ker zahteva svojevrstnost slovenskega književnega in kulturnega razvoja pač svoj način obdelave.

Slovenska univerza je s pritegnitvijo naših znanstvenikov v naše središče omogočila in poglobila delo za dovršitev slovenske kulturne zgradbe. Pri tem gre profesorju Kidriču ne majhna zasluga. Da bi še dolgo gradil in klesal!

DOGODEK V MESTU GOGI

(Igra v dveh dejanjih)

SLAVO GRUM

Hana se globoko oddahne, postoji, potem plane k oknu; globoko vsope nočni zrak. Čez strehe tipa baš prva zarja. Klikot je vso noč slonel na oknu in jo ljubil. Hano obide misel, mu pomigne. Pisar ne more verjeti. Mu pomigne znova. Klikot se vprašuje vzpne skozi okno.

Hana (tiho zakliče preko ceste): Da, k meni! Lepo prosim! Pomoci prosim! Vržem vam ključ.

Klikot izgine iz sobe, se pojavi čez čas na cesti. Hana poišče v svežnju ključ in mu ga vrže na cesto, ki stoji vprašujoč spodaj in gleda navzgor.

Hana: Skozi ta vrata tu, in zaklenite za sabo! Ta vrata imamo vedno zaprta. (Hiša ima dohod z dveh strani: glavni vhod s trga za oglom, ki se ne vidi in kjer so dohajali gostje, ter stranska vrata tik pod Haninim oknom.)

Klikot izgine v hiši. Čez čas pred Hanino sobo koraki. Hana odpre vrata, da posetnik vidi, kam.

Hana (šepetaje): Tu sem! Kar naprej, naprej, prosim!

Klikot (pri vratih, s klobukom v roki, se prikloni — zopet prikloni).

Hana: Sedite! Nikakih začudenj, nikakih raztrganih oči — ni časa! V naglici vam moram razodeti, od česar zavisi vse moje

življenje. Povsem neznan človek ste mi, ljubite me, oprostite, da moram zlorabiti vašo ljubezen. Ali bi bili pripravljeni, izvršiti zame kako opravilo, kako neobičajno, morebiti opasno opravilo? Bi? Bi?

Klikot (*še vedno stoji, ne upa sesti*): Bi, gospodična.

Hana: Pripravljena sem vas nagraditi, vso hvaležnost vam hočem izkazati. Vdam se vam. Popolnoma hočem biti vaša. Po storjenem opraviilu se vrnite, ljubiti me smete, kakor se vam zahoče.

Klikot (*povesi obraz*): Storil bom tudi tako — brez tega.

Hana (*se razburi*): Ne, ne! Morate se vrniti!

Klikot (*dvigne glavo*): Kaj naj storim?

Hana (*okrenjena od postelje, pokaže z roko nazaj*): Tam za zastori — komi Prelih. Ne morem vam razlagati. Storil mi je hudo. Hotel me je imeti — tako zelo se mi gnusi — tam je stal svečnik — ubila sem ga. Truplo mora kam proč, na vsak način mora, kamorkoli, to je postranska stvar. Četudi le na prag, sredi trga, samo — samo iz moje sobe. Boste — boste — vi —, ki me ljubite?

Klikot (*je začel pri njeni izpovedi drgetati, toda ukazani posel mora opraviti*): Bom.

Hana (*ji od sproščenosti odpovedo noge, zaniha, se zgrudi na stol*): Hvala! Hvala! (*Za hip zapre oči, premaga jo utrujenost, počiva; se nenadoma vzpne kvišku, mu poljubi roko.*)

Klikot (*se ustraši, odtegne roko, potem jo dvigne in blaženo motri*): Naj nesem takoj?

Hana: Takoj! Takoj!

Klikot (*vidi se mu, da je bojazljivec in bo opravil delo le s skrajnim samozatajevanjem*): Toda — vse mesto je na nogah. Nihče ne spi. Vse preži in čaka. Vidite glave — tam, in tam, in tam!

Hana (*nejevoljno*): To se vam le tako zdi. Tisto tam je cvetlični lonec in glava tam lekarnar, ki se ga spominjamo še iz otroških let, da v poletnih nočeh vedno zaspi na oknu. Kar zadenite ga in nesite! Saj ni treba daleč, kar sredi ceste ga odložite!

Klikot: Pa ravno tu doli pod vami je taka luč!

Hana (*solze jo tišče v očeh*): Pri Kristu! Prosim!

Klikot se zgane, se prestopi. Hana se okrene stran.

Klikot (*grebe truplo izpod nametanih oblek*): Kaj je vse tu? (*Čez čas z zažetim glasom:*) Saj je še topel! (*Ga natovori čez pleča, se v grozi skoro sesede.*) Jezus!

Hana (*tišči obraz v steno*): Kaj je?

Klikot: Jezus! Jezus-Marija! Zagrabil me je!

Hana (*srdita nad bojazljivcem, a sama vsa trda od strahu*): Nesite že vendar!

Klikot: Prijel me je, čisto razločno me je zagrabil. Nesem. Nesem. Naj bo, kakor že, nesem za vas, za vas, Hana. Ampak on je živ!

Hani se utrinja zavest, išče opore. Klikot prestavi noge, s težkim korakom zajame prostor. Izgine.

Vidi se, kako stopi iz hiše in tovari truplo čez cesto. Vsako toliko obstane in se razgleda. Usmeri se po poti, ki vodi iz mesta.

Od nekod stopinje, kovinsko se klešejo v tla. Šepavec! Koraki šepavega človeka. Neviden prihaja vedno bliže, obstane. Klikot tudi obstane, oprezno posluša. Posluša, posluša celo večnost, koraki se nočejo prenesti dalje. Pisar začne drgetati, pot mu stopi na čelo, v blazni grozi vrže truplo od sebe in zbeži k svoji hiši pod balkon.

Hana, ko je odšel Klikot, se hlastno okrene, obstoji uprta v steno. Globoko diha.

Klikot se po daljšem času sprostí, pozabi mrtveca, se zagleda v razsvetljeno Hanino okno. Zre dolgo vanj, sproži končno korak, in kot mesečen, z dvignjenimi rokami, potuje proti njenemu oknu. Pred vrati obstane, glava mu zdrkne nizdol, premisli se in počasi, oklevajočih se nog, usmeri korak proti svojemu domu. Se zopet premisli, z mesečnimi rokami vrne. Iznenada zopet obstane in jadrno, brez obotavljanja, zbeži v svojo sobo.

Hana se je med tem zbrala, da, celo nasmeje se na njenih ustnih; preobleče se zopet v jutranjko in stopi pred ogledalo, da se olepoti. Se liči sedaj skrbno in z radostno vnemo. Gre nato k postelji, široma odgrne zastor in uredi blazine. Pripravlja, kot za sprejem ženina. Ko konča opravilo, si še enkrat uredi lase pred ogledalom, potem primakne stol k oknu in čaka ljubimca.

Kakor Klikot ne vidi v globino njene sobe, tako tudi ona vidi le njegovo okno.

Ko Klikot dospe v svojo podstrešno izbo, prižge luč in povsem nagnosko, brez najmanjšega oklevanja, izoleče odnekod vro, da se bo obesil. Pričvrsti jo na kavelj na steni in pristavi stol. Se popne nanj, napravi zanko in hoče vtakniti vanjo glavo — začne hropsti, se opoteče, da se komaj ujame ob steno.

Klikot (hoče krikniti, pa nemočen komaj dahne iz sebe): Na pomoč, na pomoč — tukaj človek — ničesar ne morem pričakovati več! (Onemi, se s širokimi očmi umika pred zanko krog in krog tik ob steni. Obstoji, drgeče.)

Hana (čakajoči pogled ima vprti v razsvetljeno mansardo, usta se ji razšepečejo same po sebi): Pridi, pridi, kaj se mudiš, plahi ljubimec? Se bojiš? Boj se, boj, moje roke so gole, moja usta ti bodo storila hudo! (Obmolkne.) Zakaj te ni? Se bojiš miloščine?

Stojiš pred ogledalom in se lišpaš? Ne kasni, ne kasni, ljubimec, veliko se imava ljubiti! — Kaj je? Ne izzivaj žene, ki poželi, ne pusti je čakati željne! Kdorkoli prideš po cesti, pridi gor, žena čaka službe! Pridi, pridi — *(iztegne željne roke, nenadoma — užaljenost ji stisne grlo)* — oh, kako čudno se vse to nagodi! *(Odrine stol, zapre okno. Se odločno prestopi po sobi, vrže na fotelj — postelje se še boji, ker je tam ležal oni. Trudnost ji zalije telo, roke podloži pod glavo, zaspi. Kakor iznenada razcveta je videti, zaspi s sproščenim usmevom na ustih.)*

Ko Hana zaloputne okno, se Klikot zdrzne iz svoje okamenelosti, pogleda skozi okno in ravno vidi, kako se tam preko okno zgrne zavesa. Se odločno okrene proti zanki, stopa k nji, korak za korakom, kakor obsojenec na morišče. Se ponovi isti prizor kot prej: stopi na stol, hoče z glavo v zanko — a tedaj se mu dvigne iz želodca slabost, komaj zakrije usta z robcem — zbeži ven, da se izbruha.

Čez trg v ozadju pijan slikar s punico. Možakar težko prenaša. Stopata od trga sem do hiš v ospredju.

Slikar: Pasatisti, pasatisti, pasatisti! Narejenost in že davno preživljen poentilizem! Veš, poentilizem: madež pri madežku, pičice čistih spektralnih barv, ki se zlijejo, če priščeneš oči, v neko prehodno barvo, ki je mnogo barvitejša in bolj blesteča, kot če bi namešal ton na paleti. To je ta Kozo! Če pa na vsak način hočeš kak izem, ekspresionizem, to je beseda!

Punica: Kaj blebetaš? Ekstrijonizem? To je gotovo zopet kaka taka svinjarija, ki se jih vedno zmišljuješ, če pridem k tebi v atelje. Ničesar nočem, domov bi rada! Ti tudi ne znaš nikdar domov! *(Zagleda na tleh truplo ubitega Preliha.)* Jezes, tukaj leži mrlič!

Slikar: Kaj bledeš? Mrlič? Ni mogoče! Da bi v Gogi koga ubili? Punica, privid, domišljija, halucinacija! Pa res leži tu neki hudič in nekam lepljiv je po glavi. Krvav bo. *(Zažene divji krik:)* Mordio! Feurio! *(Se vrže v pozo in patetično povzdigne glas:)* Meščani, meščani, meščanke! Dogodek je tu, dogodek imate v mestu! Pristen, povsem spoštljiv dogodek, kakršnega si niti drugod ne morejo privoščiti vsak delavnik. Pred vami sredi mesta leži mrlič, grozoten okrvavljen mrlič in se vam klanja: na poslugo, izvolite!!

Punica *(ki je dvignila truplo nekoliko kvišku)*: Jezes, Jezes, giblje se! Oči odpira!

Slikar: Molči, molči, punica, demon, izgubi se! Ženska si, takoj intrigiraš! S tolikim trudom prirejeni mrlič in se giblje? Meščani,

meščani, dogodek se taja, znamenitost mineva, samo ubog pohabljen hudič je, Sojkov Žani ga je sunil v zadnjico!

P u n i c a: Saj je samo pijan, čisto pri sebi je. Pasti je moral in se potolči. Vajdov Otmar je, komi Prelih. O, gospod Prelih, kako grdo ste se opili, vas ni nič sram, klanjam se. Klanjam, klanjam se, gospod Otmar! In potolčeni ste. Ali ste se sami, ali pa vas je kdo drug?

S l i k a r: O, Otmar, brat, kaj pa se valjaš po cestah in vlečeš za nos poštene ljudi? Glej, da ne zvedo meščani, da si se šel mrliča, linčajo te, v tem ne poznajo šale!

P r e l i h: Pustite! Proketo, kje pa sem? Ali si ti, Ema? Daj no, pomagaj mi na noge, tako hudičevo sem slab.

Ga pobereta, se zapoteče, da ga morata podpreti.

S l i k a r: Človek božji, ali te ni sram, da nisi nič povedal, kje bo danes taka pijača! In to se naziva dandanes prijateljstvo! Le čakaj, pojutrišnjem vem za krokič, vse plačano, pri pogrnjenih mizah, šaljiva pošta, ribolov — zaigral si!

Zapoje petelin. Petelinji klici vedno pogostejši, dan.

P u n i c a (slikarju): Daj no, saj veš, da so imeli danes doma veselico!

S l i k a r: A, vidiš vruga, pozabil sem. No, no, to te oprošča. Sicer bi mi pa tudi za k vam lahko preskrbel kako vstopnico. — Človek božji, pa kaj si žrl, saj nisi za med ljudi! Ali si padel? (Punici:) Popolnoma zapil se bo revež!

P r e l i h (je zaradi pretresa možgan izgubil spomin na dogodek): Vrag vedi, vrag vedi! Ali sem padel? Tu nekje me boli — (se tiplje po glavi) — krvav sem. Ničesar ne vem, ničesar se ne morem spomniti. Hudiča, saj nisem nič pil, prav nič ne vem, da bi bil imel pred seboj kako pijačo! (Naporno razmišlja.) Pač, gostijo smo imeli, da, da — pripravljali smo za veselico — preprogo, vem, da smo še morali izvleči iz salona — ničesar se ne spominjam. Mi je zavdal kdo? Kako sem le prišel iz hiše, saj smo morali vsi biti doma. To mi je uganka, kako sem zalezel na cesto! K Hani sem imel namen iti — k Hani mi je bilo v glavi — hudiča, ves spomin mi je vzelo!

S l i k a r: Morda vidiš kdaj takole na večer, preden zaspiš, kako miš, ki teče čez sobo? Vidiš razpeljane vrvi, imaš kakor pajčevino na jeziku, pa je ne moreš izpljuniti? (Se skloni in ga bije pod kolenom kot psihiater, da bi mu izzval kitni refleks.) Slabo kaže! Sicer pa pustiva sedaj tuhtanje in stopiva še na požirek k »Zadnjemu grošu«, tam te preiščem natančneje. (Punici:) Ti pa beži

- v posteljo — (*Prelihu:*) ta ni za pijačo za nič. Aloma, marš! Sploh se naj ženska ne meša v moško družino! Kšc!
- Punica: Oj ti gobec, sem mar jaz tiščala za teboj? Vso noč me vlači okrog, dan je že, doma bom tepena —
- Slikar: Tepena? O blažena, da imaš roko, ki te pritisne, ko prideš domov — daj, da te poljubim na čelo. (*Jo prime za glavo in mlaskne.*) Ti lahko ležeš in Bogu vdano zaspiš, kdo bo pa mene tepel, kje je roka blagoslovljena? (*Postane ginjen.*)
- Punica: Pa menda ne misliš tuliti? — Kam ga hočeš vleči, saj je že devetkrat zaprto povsod! Spat mora! Gospod Otmar, le pametni bodite in spat pojdite!
- Prelih: Saj grem. Menda! Saj se mi vse vrti v glavi! Slabo mi je. Lahko noč! (*Se oprijemlje ob zidu in zapoteče za ogel.*)
- Slikar: Kam greš? Čakaj!
- Prelih: Ne morem, ne morem, slabo —!
- Slikar (*z iskrenim sočutjem*): Čimdalje manj ga prenese, ubožec! Bolan mora biti! — Kaj sedaj? Ali greš ti še k »Zadnjemu grošu« z menoj? No, Emica, pojdi, kupim ti likerja, griot!
- Punica: Si znorel? Ali ne vidiš, da je že dan? Sreča še, če že mati ni pokonci! Tudi ti moraš domov!
- Slikar (*udari skoro v jok*): Domov, domov! Saj bi šel — kaj ti veš, kako je po nekaterih sobah! Mater imaš, ki te pretepe — in jaz? Na fotelju se natanko pozna, kje sloni glava, in po sobi v tleh riža od okna do vrat! Včasih pridem domov, postanem na pragu, ne upam se odpreti. (*Šepetaje se strahoma ozira, če kdo prisluškuje:*) Včasih, veš — včasih mislim, da bi jih ukanil, tisti oguljeni fotelj, tiste predmete v sobi — potvoril bi se, z zdolgočasenim korakom bi odšetal iz sobe, skrbno bi pazil, da se ne bi s kako hlastno kretnjo izdal, potem pa bi tekkel, tekkel. In v novem stanovanju bi hodil potem gori in doli, si mel roke, hihital, da sem jo tako imenitno izpeljal. Predmeti tam bi čakali — mene pa od nikoder. Ali ni silna ideja, kaj? Morebiti bi se mi potem kaj preokrenilo, morebiti bi se mi v novem stanovanju zaživel tako drugače — storim, storim, še jutri znabit — novo, svetlonovo življenje!
- Punica (*se v strahu odmika*): Fantazira se ti že! Lahko noč! (*Zbeži v hišo, kjer biva zgoraj v mansardi Klikot.*)
- Slikar (*viče brezupno za njo*): Ema, Emica, čakaj — nikar — griot! — Šla je! (*Obstoji z zapuščenimi rokami.*) Na, pa sem zopet sam! (*Se zacmeri.*) Nobenega človeka nimam, živ krst ne mara zame! O srečna, srečna punica, ki jo sedajle stara pritisca — ko zaspi, se mati gotovo priplazi po prstih do nje in pogleda, če je dobro odeta. (*Gleda zavidljivo po hiši, kamor je*

izginilo dekle — z velikim navdušenjem ugotovi, da gori pri Klikotu še luč. Začne takoj tuliti navzgor:) Klikot, Klikot, brat moj v umetnostih, kaj počneš? Ustvarjaš? Ustvarjaj, ustvarjaj, domovina smrči in čaka! Saj sem vedel, da ob tej veliki uri nisem sam, čudim se le, da zdržiš v sobi, ti moraš imeti tudi tako prokletu luknjo z rižo po sredi kot jaz! Pridi doli, Deziderij-Alojz, no stopi doli na besedo! Vabim te na požirek paljenca! Halo, halo, Dezider, oglasi se vendar — željko, željko, grdo je, da se potvarjaš. Pridi doli, najlepšo priliko imaš sedajle, da se nekoliko izobraziš! Ne dobiš me vedno pri volji, ne razsipam duhovitosti kar tjavendan — pridi že, razložim ti umetnost nove stvarnosti, pločevinasto slikarijo ti razložim! (Zažvižga na precep.)

Klikot (ki se je baš vrnil, in ko je začul klice, se obesil skozi okno):
Ti si?

Slikar: Mrtve je laže priklicati kakor pa tebe! No, stopi doli, greva na požirek k «Zadnjemu grošu»!

Klikot: Kaj si že tako zgodaj vstal? Ne morem, nisem še obrit in —

Slikar (ga premeri z neznanskim prezirom in izreče s skrajnim zaničevanjem eno samo besedo): Uradnik! (Se ponosno okrene in odkoraka proti trgu.)

Klikot se obrne od okna in ko mu pade pogled na zanko na steni, z obema rokama zakrije oči. Obide ga neka misel, ves oživi. Z živahnostjo si pripravi papir za pisanje, sede za mizo nasproti zanke in začne hlastno pisati, dvigajoč od časa do časa pogled k mrtvaški prvi. Dobil je snov za novelo.

Blesteče jutro. Čez cesto na žigalč, ki ugaša luči.

Iz hiše stopi Tarbula z molitvenikom v roki, istočasno prihiti po trgu mimo Vajdovega oglastara žena, ki tudi namerja v cerkev. Ko jo Tarbula spazi, začne takoj vikati za njo.

Tarbula: Gospa Župecki, gospa Župecki, dobro jutro, dobro jutro! Počakajte, pride še sestra!

Stara žena (ji takoj z vnemo stopi naproti): Že veste? Veste? S sekiro jo je baje, vso glavo ima razbito!

Tarbula: Kdo, kaj?

Stara žena: Niste še čuli? Francoska Marija! V noči jo je nekdo ubil. V svoji sobi leži na tleh vsa okrvavljena.

Tarbula (Afri, ki je že prihitela iz hiše): Afra, Afra, čuješ? Francoska Marija! (Ženi:) Natanko sem vedela, moralo se je zgoditi!

Afra: Kaj, kaj — Francoska Marija?

- Tarbul a: Ubili so jo. Nekdo jo je pobil s sekiro. Po steni vse oškropljeno z možgani!
- Afra: Jezus! Pa kdo jo je?
- Stara žena: Se še ne ve, tega še nihče ne ve.
- Afra: Pa kje ste zvedeli tako na vse zgodaj?
- Stara žena: Kje sem zvedela? Da, kje sem zvedela prav za prav? (*Naenkrat čudoma ugotovi, da ne ve, odkod ima svojo novico.*) Polona je menda povedala, ne, ne, njej sem pravila jaz. Klici so bili v noči. Sploh se je moralo zgoditi!
- Tarbul a (*Afri*): In baje je na pol gola! Kajne, gospa, da je zelo razgaljena?
- Stara žena: Da, da, le nekaj malega ima na sebi, more se reči, da je popolnoma naga. Bog sam ve, kaj je prej počel z njo, preden jo je umoril! Radi denarja je gotovo ni. Saj ni imela nikdar ničesar.
- Tarbul a: O, jaz pa mislim, da je imela. Koliko jih je pa bilo vedno pri nji!
- Stara žena: Menite? Močno dvomim. Le kak pijanec je še za-lezel gor.
- Afra: Da, bali so se je, preveč se je že razvedelo, da je imela francoze. Na glavi je imela baje celo luknjo izžrto; pa je znala prikrivati.
- Tarbul a: O, ta vam je preživela! (*Zavistno vzdihne.*) Moralo je priti tako, nekakšna kazen mora priti, če človek toliko užije!
- Afra: Mislite, da ga bodo dobili? Imajo koga na sumu? Kdo prav za prav je proti zadnjemu zahajal k nji? (*Ve sama boljše, kot vprašana.*)
- Stara žena: Jaz že mislim, da ga ne bodo. Pri takih ženskah ga vedno težko izslede. Pomislite, koliko jih tudi vedno zahaja k njim, in vedno drugi, ponoči, neznani, vinjeni! O, zlahka ga že ne bodo našli!
- Afra (*ugleda zadaj na trgu Konrada, mesarskega pomočnika, ki se pripravlja, da bi odprl trgovino; začne takoj vpiti čez cesto*): Konrad, Konrad — tam je mesarjev Konrad, ta bo vse vedel, iz hiše je! — Ali so jo res?
- Konrad (*se pomakne preko ceste nekoliko bliže*): Kaj je?
- Afra: No, francoska Marija!
- Konrad: Kaj je s francosko Marijo?
- Afra: Tak delaj se no! Če so jo res ubili?
- Konrad (*se zareži*): Kdo pa vam je to natvezel!
- Vse: Je niso?
- Konrad: Kdo je pa to iztuhtal! Mrtva ni, ampak manjka pa res ne dosti.

A f r a: Torej jo je le res nekdo!

K o n r a d: Kaj jo je? Nič je ni nihče! Pijana je bila zopet — našel sem jo na stopnicah čisto nezavestno, na rokah sem jo moral nesti v sobo.

S t a r a ž e n a: O, fej, nesnaga!

A f r a: Pa je — je živa?

K o n r a d: Kakšna pa! — Vrag sam vedi, kje še dobi pijače, ko nima nikdar solda!

A f r a: Če si jo moral nesti — praviš, da je bila čisto brez zavesti? Morebiti je pa le kaj potem — morebiti je pa kaj požrla?

K o n r a d (*se široko zareži*): Požrla, požrla, pa še veliko ga je moralo biti! Česa vsega si ne zmislijo ljudje!

S t a r a ž e n a (*pomolči nekoliko užaljena, potem trmoglavo*): Pa je le nekaj moralo biti!

A f r a: O, gotovo, čisto gotovo! Nekaj se je moralo zgoditi, samo nihče še prav ne ve, kaj.

N a ž i g a č (*teče zadaj čez trg*): Gori, gori! Na Bregu gori!
Žene se vedoč spogledajo.

S t a r a ž e n a: Jezus — Marija! Požar!

T a r b u l a: Vidite!

A f r a: To je torej bilo! Po žveplu in dimu je dišalo vso noč, sam vrag je brusil to noč kremplje po mestu!

K o n r a d: Zato sem videl tako teči Hlima na rotovž! Gasilce je šel klicat! (*Steče stran.*)

Žene se razburjene prestopajo sem in tja, ne vedo, bi li k požaru ali domov.

S t a r a ž e n a: Jezus, Jezus, kakšne stvari! Kakšne stvari!

Izza ogla J u t a, takoj hlastno h gruči.

J u t a: Že veste, že veste?

T a r b u l a, A f r a: Gori! Na Bregu gori! Ves Breg je že v ognju!
Težko bo kaj oteti!

J u t a: Ni mogoče! Ni mogoče! Vedno pride vse na kup, če se prične. Naš gospod v «Jutranjiku» — že pred pošto ga dobi naravnost iz Sluna — v Berlinu neki poslanik — vse je zletelo v zrak! Vojska bo! Delavstvo se je uprlo, noče vojne, vse je stopilo v stavko — grozota bo!

Poslušalci obnemeli, ne pridejo do sape, dogajanje!

S t a r a ž e n a (*kot v zli vesti, da je ona s svojo izmišljeno novico sprožila dogodke, ki jih sedaj ni zaustaviti*): Gospod Jezus, Jezus, saj se mogoče še kako unese, saj se mogoče še kako izmiri!

T a r b u l a: Bog, sam Bog ve, kaj še vse pride!

A f r a: Vse hkrati se bo zgrnilo na nas!

Se razbežijo. Juta odhiti po trgu pravit dalje svojo novico, ostale na Breg k požaru.

V naslednjem je nekajkrat videti Konrada in našigalca luči, ki tečeta čez trg.

Iz cerkvenega zvonika začne biti plat zvona, z mogočnim udarom buta zvon skozi Hanino okno.

Hana se prebudi, plane kvišku. Njen spomin — krčevito si zatisne ušesa, obraz se ji spači v trpljenju. Zdajci — usta ji spreleti plah nasmeh, potem — sproščeno se smehlja predse. Radost ji prelije telo, izoleče kovčeg, meče vanj obleko, da vse kar frči, po zraku.

Pri vratih T e r e z a.

T e r e z a (osupne): Že na nogah? Ali nisem dejala —

H a n a (jo noro stisne k sebi): Moje jutro! Moje jutro! Ni čveč ni res, nikdar ni bilo ničesar!

T e r e z a: Prišla sem, da se ne bi prestrašili — plat zvona — gori menda.

H a n a: Gori? Jaz pa sem mislila, da vabi k zornici.

T e r e z a: Pa kaj zmetavate tu? Saj boste vse razdejali!

H a n a: Saj vas imam rada — večkrat bom pogledala domov, toda — — Odpotovati nameravam.

T e r e z a: Oprostite, Hana, ampak —! Saj ste še pred par urami dejali —

H a n a: Dejala, dejala — toda pomislite — tri dni že ne ve ničesar o meni, niti črkice mu nisem sporočila še. Skrbel bo. Moram nekoliko pogledat k njemu!

T e r e z a: Nehajte, prosim, s tem zmetavanjem, kdo bo pa gledal! Če že res mislite, uredim jaz. Sicer pa itak pred poldnem ne dohitite nobenega vlaka!

H a n a (prestane z zmetavanjem): Pa sedaj? Zjutraj?

T e r e z a: Za sveto Kriščevo voljo, saj ne gori voda! Če že mislite iti, ne boste menda kar udrli iz hiše! Boste vendar rekli še kako besedo očetu?

H a n a: Res sem neumna! Veš, možiti se nameravam!

T e r e z a (jo nekako žalostno pogleda): Ne vem, ali ste postali tako lahkomišelní tam zunaj — dvakrat ne govorite enako!

H a n a (tleskne z rokami kot otrok): Pojdiva na Tisovec, od tam mora biti videti krasno! Že od nekaj sem si želela videti goreti Gogo! (Se v naglici oblači.) Saj pojdeš, kajne, Reza?

T e r e z a: In Prelih — kake skrbi nam prizadeva! Priklatil se je domov tak —

H a n a (*prebledi, ohromi v kretnji*): Prelih?

T e r e z a: Prišel je domov, ko sem že vstajala, ves povaljan in krvav. Skupiti jo je moral nekje.

H a n a (*plane izza omarinih vrat, kjer se je preoblačila*): Saj ni mogoče!

T e r e z a: Zakaj se razburjate tako, ni vreden pijanec! Doslej sem stala pri njem ter ga močila.

H a n a (*stopi k Rezi ter jo strese*): Reza, Reza, pri Kristu, ali si videla — Prelih?

T e r e z a: Kaj imate? Zakaj ne Prelih? Tudi jaz sem se čudila, kdaj je odkolovratil poloma iz hiše.

H a n a: In je živ? Je živ?

T e r e z a: Pretepsti so ga morali kje, sam Bog ve, kod je stikal negoda! Možgane si je moral pretresti, ničesar ne ve. Ves spomin mu je vzelo! Prav za prav ni videti tako pijan, udarjen je bolj moral biti.

H a n a (*stoji ukopana*): Čeprav živi — čeprav živi — jaz sem ga vendar — (*Se zave, da se ne sme izdati.*) Vendar sem ga — vendar —

T e r e z a: Kaj ste ga? Kaj je?

H a n a (*čez obraz se ji razlije blažen nasmeh*): Oh nič, nič — včeraj — kako je prišel glupo praviti tisto o podoknici! Ne more pustiti človeku nekoliko veselja, če ga hočejo presenetiti, ne, Reza? *Radostno presenečenje nad vestjo jo duši, ne dá ji, da ji ne bi ušle besede:*) Naj živi, naj živi — samo da je mrtev!

T e r e z a (*jo le nerazumevajoče gleda*).

Iz dalje gasilska tromba.

H a n a (*že preoblečena, rine Terezo iz sobe*): Pojdiva, pojdiva!

T e r e z a: Toda nekaj moram ogrniti tudi še jaz! (*Izgineta iz sobe.*)

Izza Vajdovega ogla Prelih z obvezano glavo in čudno našemljeno obleko, za konce suknje ga lovi J u t a, ki se je med tem že vrnila s svojega pohoda; mož se komaj drži na nogah.

J u t a (*na pol v joku*): Bodite no pametni, bodite no pametni, Otmar! Kaj bo rekla gospa Reza! Kako ste le steknili obleko, saj sva jo vam skrili — človek niti za minuto ne sme umakniti peta!

P r e l i h: Kaj me briga gospa Reza! Bom pa vendar smel iti gledat požar! Ni vsak dan.

J u t a (*ga rine nazaj, ki se je otepa*): Lepo prosim! Naročila mi je, da moram paziti na vas. Rekla je, da ste zmešani!

Prelih: Kaj je rekla? Da sem zmešan? Čakaj, za čeljust jo primem. Sem radoveden, kdo je bolj zmešan, jaz ali baba. — Kje že gori? (*Se ozira zmedeno okrog sebe in se opoteka.*) Juta, povej, prosim, kje je že ogenj? Pa mi je res še nekoliko v glavi. (*Se prime za glavo in obtiplje obvezo.*) Kdo me je pa povezal? Juta, snemi mi to! Saj nisem nič ranjen, le notri je hudo. Če me vidijo takega, bodo koj stegovali jezike.

Tarbula, Afra in stara žena se vračajo preko trga. Ko zagledajo Preliha, takoj pospešijo korak.

Tarbula: Prelih, ranjeni Prelih, glejte no, kako je povit! (*Vpije že izdaleč k njemu:*) Ali so vas res, gospod Prelih? So vas res?

Prelih (Juti): Pojdiva, babe gredo! (*Se opoteče.*) No, pelji me nazaj, saj grem nazaj!

Juta (pozabi sedaj na komija): No, kaj je? Kje je že ogenj?

Stara žena: O beži, beži, saj veš, kako je pri nas, takoj zaženejo tak krik! Nekaj desk pod kozolcem, pa še te niso marale goreti!

Tarbula: To jim privoščim, da ni ognja, zmerom pridejo prepozno! (*Prelihu:*) Ali vas je po glavi? Kdo pa je bil? Ali vam je res spomin vzelo?

Gruči se je približal od nekod tudi Konrad.

Konrad: Hoho, Prelih, ali ti je res nekdo nekaj povedal na uho?

Prelih je ves zmeden, bi rad šel domov, pa ne ve kako; grabi Juto za roko in rine z glavo stran od radovednežev, ki so se nabrali okrog njega.

Izza ogla Hana in Tereza, namenjeni po poti iz mesta na Tisovec.

Tereza (ko ugleda Preliha v gruči): Marija, kaj pa ta tod kolo-vrati! Saj sem mu skrila obleko! Gotovo je šla punica kam zijala prodajat. (*Ugleda Juto.*) Ali ti nisem naročila, da pazi nanj? Ti —! (*Jo grdo pogleda, pa se zdrži besede.*) Prelih, takoj domov in v posteljo! Slečem ga, spravim v posteljo —! Dam si opravlka ž njim! Prelih, takoj v posteljo! Čakajte, Hana, moram mu pomagati domov.

Hana (vrže glavo nazaj in se zanosno zasmije): Kaj strašite okrog, Prelih, ali vas niso ubili? In kako umetno je povit, kdo vas je pa tako povezal?

Ljudje v gruči so zelo hvaležni ter se režijo nad Prelihovo revščino.

Tarbula: Gospa Tereza, samo nekaj lesa se je vnelo, če še ne veste.

Tereza (*je podprla Preliha, ki ga z Juto vodita domov*): No, vidite, Hana, zdelo se mi je, da ne bo nič. Le pojdiva nazaj, čemu bi lezli tako navkreber za prazen nič.

Hana (*upraša navzoče*): Ne gori več?

Tarbula: Nekaj desak in kup slame, to je bilo vse. (*Z globokim vzdihom.*) Pri nas se nikdar nič ne zgodi!

Afra: Nikdar nobenega dogodka!

Hana (*se ne smeje*): Pač, pač, in vendar se je zgodilo: umorjen je bil nekdo to noč!

Občinstvo se smeje, ker se gospodična izvoli norčevati iz Preliha.

Konrad: Nesimo ga na pokopališče!

Sme.

Čez trg slikar, ves zasopljen in upehan je prevzel glavni aranžma požara. Postaja pred okni, nastavlja pred usta dlani kot trobento in navdušen kriči: »Trara — trara — gori! Gori! Meščani, rešite svoje imetje!« Teka iz ene ulice v drugo: »Gori! Dogodek! Trara — trara!«

Slikar (*pride do gruče*): Gori! Bežite in rešite svoje!

Afra: Pijanec še ne ve, da ni nič.

Konrad: Mojster, mojster, saj so že pogasili! Saj ni hotelo goreti! Pojdite k »Zadnjemu grošu«, sedaj so tam!

Slikar: Molči, brezbožnik, ne posegaj s svojim lažnim gobcem v božjo usodnost, ki je naklonila nevrednemu mestu dogodek! Gori! Gori! Ves Breg je že v ognju!

Konrad: Ta hudič bi utegnil zažgati še sam! Zlodeju bi prisodil, da ga ogenj še veseli!

Slikar (*z nagnjeno glavo in revnimi, zapuščenimi rokami*): Morebiti se bo zdaj zaživelo kako drugače, morebiti nastopi kaj drugega — novo, svetlonovo življenje!

(Zastor.)

Če poziva občinstvo igralce pred rampo, se zastor dvigne znova. Vsi stanovalci po svojih sobah. Kot lutke v sejmski streljarni, povsem negibni, zapored jih oživilja skrit mehanizem, potem pa zopet zapadajo v smrt.

Klikot (*stoji kot prelomljen sredi sobe*): V mizi počí les, nismo čuli, mrak se zatipa z razcefranimi rokami nakvišku. — Privid je edini paradiž, iz katerega ne moremo biti pregnani — —

*

Pred mirno ženo stoji Afra ter ji tlači v usta skorjo kruha.

A f r a: Žri, žri! (*Plane k uri ter jo s truščem navije.*) Sedaj stoprav moraš živeti, sedaj te stoprav ne izpustim!

Ura zatiktaka v svojem jeklenem ritmu.

*

G a p i t (*dvigne čašo*): Pijva, pijva, na novo, svetlonovo življenje!
H a l u c i n i r a n i g l a s (*kakor iz radijskega zvočnika*): Haha —
hahaha — pijva, pijva, na novo, svetlonovo življenje! Slizanje,
najnovejša iznajdba, izsesavanje misli — antenor, val C 42!

G a p i t (*kot bi ga bil oplazil z bičem, se prihulji k mizi, potem okrene obličje — v belo grozo spačeno obličje*): Sedaj tudi že tu — povsod so!

*

P r e l i h (*stoječ pred Hano*): Prvega ženska ne pozabi nikoli!
H a n a (*brezmočno otepa z rokami po zraku*).

*

Po cesti od trga pride umrli naddavkar, gre prav do rampe, se zbegano razgleda krog sebe, se okrene, odkolovrati nemo nazaj proti mestu.

M I S L I

A N T O N O C V I R K

Vizionarnost religioznih zamaknjenj obstoji v mističnem dojemanju sveta in v temni simboliki, s katero so obdani najelementarnejši življenjski pojavi. Odtod skrivnost sedmerih apokaliptičnih zvezd, čaš in jezdecev. — Vsako nedemonično, to je, zgolj racionalno religiozno doživljanje je zame mrtvo in brez pomena, ker je brez simbolike čustvenih vizij, ki so v religiji glavno gibalno duševne zvezanosti z večnostjo.

Senzualizem ima kot enotno filozofsko prepričanje v sebi večje vrednote kot materializem. Etika prvega nazora je posledica človekovega spoznanja, da se čuti sam za edino središče življenja. Protagorov obrat človekove pozornosti iz zunanosti v notranjost je kljub samo navidezni naivnosti človeško globoko pomemben, ker vodi preko idealizma, skepticizma do kvietizma, to je do vedno večjih duševnih doživetij.

O človekovi svobodi. Podlaga človekove svobode ne more biti skepticizem, temveč skrajni individualizem, ki sloni na spoznanju lastne moči in ki daje človeku edino upravičenost, uravnavati svoja dejanja po svoji naravi. Vsako ravnanje proti lastni naravi

pa je etično nesvobodno. Kljub temu pa še ni rešeno vprašanje popolne človekove svobode, ne fiziološke, ne psihološke. Prav tu je težišče teze, da je prava svoboda v nesvobodi ali — kar je isto —, da človek ne sme biti popolnoma svoboden, ker prestane biti človek. Prav tu sem spoznal veličino in obsežnost življenja.

Velik človek je močan v svoji enosmernosti, v uravnovešenosti in jasnosti, s katero je doumel sebe. S to svojo enosmernostjo zanikuje seveda vse druge življenjske pojave, toda prav to je njegova veličina. Njegova brezobzirnost pa je pravilna in nujna pot do cilja. Vse drugo je sentimentalna nemoč.

V obeh principih: moškem in ženskem, je naznačena fizična in psihična polarnost. Bolj od fizične razlike je važna psihična, ki ima možnost sintetične združitve obeh duševno različnih si principov. — Ne vem, čemu naj bo v umetniku več ženskosti kot moškosti? Saj je v ustvarjanju prav za prav predvsem poudarjen moški princip.

Pri razčlenjevanju umetnine ne uničujemo njene formalne veličine (obratno, tu doživimo nov estetični učinek, dojetje mistične ubranosti dela s celoto!), a vse emocionalne vezi, ki vežejo umetnino v kompleks estetičnega učinkovanja, so uničene. — Zato znanost nikoli ne more do ugotavljanja umetniške vrednosti ustvaritev, ampak samo do formalne in stilistične pomembnosti.

Umetnik je vedno sintetik, nikoli analitik, ker se ne ustavlja ob predmetih, da bi jih ponazoroval, ampak da bi z njimi gradil živ, nov organizem, ki bo živel svoje življenje. — Zato ne more biti umetnik tendenčen, dasi moralizira, ne more biti pedagog, čeprav ruši staro in slabo in hoče graditi novo. Navadno zamenjamo umetnika z ideologom.

V večno opozicionalnost genija ne verujem, verujem v nerazumevanje njegovega sveta. Za nasprotovanje je treba dveh enako močnih ljudi, za nerazumevanje pa običajno kulturno plitkost, ki ne more do novih razodetij. — Zato je tragičnost genijeva dana že v njegovi naravi, v misteriju njegovega prostovoljnega žrtvovanja, ne pa v nerazumevanju množice, ki jo genij zaničuje. Zato zrastejo pri umetnikih karikature človeštva, naroda in družbe.

Umetnina je vedno simbol življenja, kakršno naj bi bilo. V tem je urejenost in vzvišenost umetnine, njena organska celota pa kaže na svet drugih vzrokov in pomenov. — Zato je umetnina vedno idealizirana v smislu zunanjega življenja, konkretna in realna v smislu umetniškega — to je notranjega življenja.

Racionalizem, pozitivizem in intelektualizem zapirajo občutje slutenih svetov. Oni so negacija nedoumnega. Racionalistu je vsaka mistična vizionarnost brez pomena, kakor tudi vsaka podzavestna sila doživetij. Zato vodi racionalizem v duševno amuzičnost. Znanstvena analiza je zato njih zadnja rešitev. — Odtod umetniška amuzičnost naturalizma.

Dvoobraznost umetnikove narave je očita v njegovem gibanju v antitezah: v negaciji in afirmaciji. — V tej demonični razgibanosti je mogoča metafizična moč ustvarjanja. Zgled Dostojevskij. — Zato ne verujem v eno samo idejno umetnikovo usmerjenost.

Subjektivnost je le predstopnja do umetniške objektivnosti. Tu preide subjektivno pisateljevo doživljanje sveta in življenja v novo umetniško objektivacijo, kjer pisatelj dvigne najbolj osebno podobo v posebno umetniško realnost. — To pomeni, da mora umetnik preko sebe do samega sebe.

V napredek umetnosti ne verujem, umetnost ne rase vedno više. Kajti umetnost je »ogledalo« človeka, to je, ogledalo večno človeškega, ki je v sebi sicer neskončno valujoče, pa vedno v osnovnih potezah enako. — Verujem v moč velike osebnosti.

Če bi mogli zaključiti svetovni nazor, filozofski nazor o življenju, če bi mogli spoznati smisel življenja, namen našega bivanja, bi se morali pokončati, ker bi s spoznanjem uničili smisel življenja. — Pomen znanosti in pomen religije. Dojetje življenja.

Resnica, ki jo človek priznava v juridičnem smislu, resnica v religioznem življenju, resnica v vsakdanjosti je le časovno veljavna resnica; pojmovana je kot dobrina, pa je bistvu zlo. Vlada nam radi koristnosti namestu prave — resnice. — Pojmovanje umetnosti kot najglobljega izraza prave, to je večne resnice.

Prometejstvo v umetnosti je znak največje aktivnosti. Prometejstvo je človekova želja, dvigniti se iz primitivnosti do spoznanja zadnjih življenjskih vzmeti. To je posledica duševne razgibanosti, to je notranjega ognja. Pri umetnosti vede do miselne razsežnosti, to je do skepticizma.

Prispodabljanje je najosnovnejša umetnikova sila. V prispodabljanju je ujeta primarna veličina umetnikovega sveta. Prav v prispodabljanju dobijo vsi življenjski pojavi svojo novo zgolj umetniško vitalnost.

Ekstatičnost lirike je najbolj sorodna muzični ekstatičnosti, ki more ujeti vse globine čustvene in duševne omotice, kjer se raz-

krije človeku globina življenja: — Tega proza zaradi svoje prevelike snovnosti ne more.

Skrajni subjektivizem temelji na spoznanju relativnosti doživetij. Tu je mogoč pojem neskončnosti človeških duševnih razkritij. Zato, ker je človek pri tem obenem subjekt in objekt doživljanja. V tem sta moč in slabost skrajnega subjektivizma: — Odtod umetniška nepopolnost skrajnega ekspresionizma.

N O V O M E S T O

M I R A N J A R C

Sijaj bele roke je ugasnil

I.

Tone Jerman je imel sobo v samostansko puščobnem poslopju z dolgimi temačnimi vežami, v katerih so nekoč odmevali spokojni koraki menihov, zdaj pa so po teh hodnikih hiteli nestrpni uradniki mimo mrmrajočih gruč čakajočih strank. Zamrežena okna so gledala na drvavnice in skladišča kraj zapuščene trate, kjer so se podili vriščeči otroci.

Jerman se že spočetka ni mogel ubraniti vtisa, da bivajo v tej «kasarni» zoprne, prepirljivi ljudje, ki se grenijo z mržnjo in zavistjo, čeprav so vsi skupaj ujetniki iste bedne usode.

Edino mlada vdova Marija Pirnatova, pri kateri je Jerman stanoval, je živela v vzvišeni odmaknjenosti od tega mračnega sveta. Svoji dve sobi je predahnila z neko belo svežostjo, ki naj bi dražljivo vplivala. Bele zavese, beli prti, beli cvetovi... vse tako praznično nedotakljivo. Mlada vdova se je smehljala prizanesljivo. Izbirala je same prijazne in lepe besede. V sivih očeh pa ji je pritajeno sijal prikrit žar. Poučevala je tuje jezike in marsikdo je prihajal k njej. Toda nihče se ji ni upal približati. In v tem je uživala. Ne samo iz deklitstva, tudi ne iz polnega ognja zrele žene. V spalnici je imela klečalnik s črnim razpelom. Na nasprotni steni je visel posnetek Diane. Pod to podobo je tudi Jermana prvič poljubila na čelo. Naj bi čutil, da čuva kot sestra nad njim, tenkočutnim in rahlim. Pa je dobro pazila, kako je vzdrhtel. Neki večer ji je pripovedoval tako lepo o Bohoriču. Pa ni razumel, zakaj mu je odgovorila, naj pazi, s kom občuje. In pogledala ga je tako žalostno, da se mu je zasmilila in ji je poljubil roko. Sostanovalci so jo mrzili in govorili zelo dvomljivo o njej, ker pa je bila podpornica dijaške kuhinje in članica Marijine družbe, so jo vplivne družine zelo čislale in nihče se ni upal

vzgledeovati se nad tem, da biva pri njej mlad dijak, ki vendar ne bi mogel najti zase primernejšega stanovanja.

«Kakor sestra mi je,» se je Jerman radoval, «tako dober ni bil še nihče z menoj.» V nočeh pa se mu je prikazovala v sanjah, ki se nanje ni upal misliti v dnevu.

«Povabite kdaj tega Bohoriča. Slišala sem o njem, da je bister. Celo pesmi piše. Pomislite, kaj sem zvedela. Zadnjič je podaril zvezek svojih pesmi Nataši Steinovi, katera jih zdaj v zabavo razkazuje vsem svojim prijateljicam.»

Za Jermana je bila ta vest docela nova. Zaradi lahne obolevlosti ga namreč že nekaj dni ni bilo v šoli. Ves razred pa si je šepetal o tem dogodku, le Bohorič ni vedel ničesar.

«Zdi se mi, da je vaš prijatelj še zelo mlad, rada bi ga spoznala. Recite mu, naj pusti Natašo. Za taka dekleta je še premlad.»

«Tako, tako? Pa mu je vendar lepo.»

«Ob tem, ko se dekle po mestu norčuje iz njegovega darila?»

«On ne sme zvedeti tega. Tako je dober in čist.»

«Po meni ne bo zvedel. Spoznati bo pa moral. Saj bi vas lahko zavidal...»

«Mene ... gospa?»

«O, nehvaležnež.»

«Vem, vem. Dobri ste z menoj.»

Pa je toliko mislil na Bohoriča, da je pozabil poljubiti roko, ki se mu je približala. Potem je odšla v drugo sobo, pa tako mračno spremenjena, kakor je še Jerman ni videl doslej.

In tedaj je vstopil grbavec Pavel Kamin, ki ni počakal Jermanovega opozorila, ampak je kar šel v drugo sobo, kakor da ga je gospa že pričakovala.

Jerman se je sklanjal nad knjigo Verlaineovih pesmi in niti opazil ni, da ima knjigo narobe obrnjeno. Skozi priprta vrata spalnice pa je slišal samo nerazločno, glasno pregovarjanje. Minute so se mu zdele ure. Gospa Marija je izstopila s kovčegom v roki v spremstvu grbavega človeka. Hladno se je ozrla na osuplega Jermana in mu rekla nekaj besed, ki jih ni razumel. Niti čutila ni, kako vznemirjeno jo je pogledal bolni dijak.

Že ko so njuni nagli koraki utihnili v spodnji veži, je še vedno prisluškoval kot prikovan, potem se je ozrl po sobi.

«Le kaj se je zgodilo z njo? Ali z menoj?» je strmel predse in se prijel za čelo, ki je bilo vse oznojeno.

«Bolan sem še», se je skušal preveriti. Potem se je oziral po svoji sobi, kot da jo vidi šele danes. Slika komponista Schumanna na steni, pod pianinom v kotu. Vaza s tulipani. Poleg so ležale

pozabljene rokavice. Bile so njene. Jerman jih je vzel v roke, jih ogledoval in ves nemiren otipaval. Položil jih je predse na mizo in zrl nanje.

Tako ga je našel Bohorič, ki je nepričakovano vstopil.

«Danijel, ti?»

Od zadnjega sprehoda se nista videla. In Bohorič je komaj čakal tega srečanja. Koliko je vedel povedati novega in lepega o sebi. «Kako me bo Tone vesel», si je ponavljal vso pot in prehitevajoč se je v dobri volji pregrnil sobo s svojo mlado svežostjo. Toda njegovo ostročutnost je vznemiril kalen val Jermanovih misli. Živa beseda mu je kar zastala.

«Saj je prav, da si že vendar prišel, Danijel», je vzkliknil Jerman. Ali v njegovem glasu ni bilo tistega presenečenja, ki ga je Bohorič pričakoval.

«Pesmi sem ti prinesel pokazat, pesmi.»

Bohorič je položil na mizo zvezke rokopisov. Jermanu pa je zaigral po licih čuden nasmeh: «Nad mrtvo roko mi boš pesem zapel?»

«Res še ni zdrav», je pomislil Bohorič in začel hvaliti njegovo sobo. S pripovedovanjem o majhnih dogodkih v šoli je skušal Jermana spraviti v dobro voljo.

«Odkar sva bila zadnjič skupaj, sem ves srečen. Zdaj živim, resnično živim. Ti si me potrdil na moji pravi poti. Vse večere zdaj pišem. Kar poglej, poglej. In ti?»

Jerman je listal po zvezku.

«To je poslal svoji Nataši», se je spomnil Jerman gospejinega pripovedovanja, «in niti ne ve, da je sprejela ona njegov dar z zasmehom. Otrok.»

In že je misel obiskala gospo Marijo. Da bi skril svoj nemir, je začel čitati glasno:

Mesečinsko pojó srebrnine,
lunin žarek sem tih,
sprejmi moj zlati stih,
le v pesmi lepota ne mine.

«Kaj mu je vendar nocoj», je osupnil Bohorič, ko je videl, da je Jerman vstal in začel zamišljen hoditi po sobi.

«Ti pesem ne ugaja?»

«Danijel, saj ne gre za pesem. Druge stvari so. Nocoj ni z menoj nič, ne zameri...»

«Zaradi doma trpi», je pomislil Bohorič.

«Govori, Danijel, poslušal te bom. Le govori. Kako sem te vesel. Svetal si, Danijel, Ljubiš. Dekleta imaš... Seveda... Kako, da ne bi imel dekleta...»

«Kam meri?» se je zdrznil Bohorič.

«Ali veš, kaj si napisal? Le v pesmi lepota ne mine. Le kako si mogel to napisati? Resnično je, toda zate še ne. Kako bi sicer napisal tako spoznanje, ko zate zdaj živi samo ena, ki jo kličeš, ki vanjo veruješ.»

«Da verujem?» je spregovoril Bohorič. «Kaj naj verujem? Saj ni res, ne gre za neko ljubezen. Pesem je to. Pesem je moje življenje...»

Ali govorim resnico ali lažem? se je zasledil. Pesem, da je moje življenje? Natašo sem poklical. Kaj ni bila pesem samo klic?

Tedaj pa se je iznenada spomnil Andreja Vrezca, črnega mefista z zagonetnim nasmehom.

«Tone, kako sodiš o Vrezcu?»

Pripovedoval je o svojem srečanju z njim na Kapiteljskem marofu.

«Vrezec je bil že večkrat pri meni», mu je odvrnil Jerman.

«Pri tebi je že bil?» je osupnil Bohorič.

«Kako si se pomračil, Danijel!»

«Ali je res Vrezec duševno tako močan, kot se kaže?»

«Iz njega veje neka čudna sila.»

«Saj sem jo občutil. Pa mi je tuj ta človek. K tebi tudi zahaja? Kako pa se razumeta? Ali res tudi on piše? Kaj piše? Jaz se nočem zbližati z njim. Odbijem ga od sebe.»

«Čemu neki? Kakor da se ga bojiš.»

«Bojim? Vse te večere mi je brodil po domišljiji. V najtišjo zamaknjenost mojo so me srepe gledale njegove mefistofelske oči. Razumi me! Nočem, da bi vstopal v mojo pesem. Takrat, ko sva bila z Zorcem, me je pogledal, češ: še ti hočeš biti pesnik... no bomo videli. Ali ni izzival?»

«Zakaj pa ga nisi ti prvi izzval? Še se bosta srečala, Danijel, in močno.»

Tedaj pa je Jerman nenadoma, kot brez zveze vprašal: «Danijel, koga si prej srečal na stopnicah? Ali pa v veži? Ali pa pred hišo? Povej mi, koga si srečal? Gospo? Mlado gospo, ki jo je spremljal grbasti človek?»

Zakaj sprašuje? Kaj ta trepet v njegovem glasu, ta prežavost v njegovem pogledu?

«Grbavec? Seveda je bil, neki Kamin je bil, ali ga poznaš?»

«Kamin? Kdo je to?»

«Satir od Črnega vrana.»

Bohorič mu je skušal povedati svoje doživetje s Kaminom.

«In on... on?»

«Ni me opazil.»

«Kaj to ... ampak on ... kako sta šla z gospo?»

«Kako? Pred hišo je čakal zaprt v voz, gospa je vstopila. Kamin je vozniku nekaj naročil in naglo odšel; voz pa je odrdral nekam proti bolnišnici. Tja pač, v tisto smer.»

«Tako, tako ... Pa kaj sta govorila? Povej vse, kar veš.»

«Kaj pa naj vem? Videl sem, da sta bila razburjena. Kamin prav za prav ni bil razburjen. A vsega tega res ne razumem.»

«Za božjo voljo, Danijel, ti si otrok. Tu se gode stvari, da bi ponorel, ti pa ... Tak povej, proti bolnici se je odpeljala? Saj si se zmotil!»

Jerman je stopil h oknu in trkal s prsti po šipi. Minevale so minute tesnobnega molčanja. Zdaj je šele opazil Bohorič na mizi še svež rokopis neke Jermanove pesmi. V naglici je preletel vrstice stihov.

Bolest je moja spremljevalka tiha,
odkar mi je usojeno živeti,
a če mi duša v bolečinah vzdihla,
mi poveljuje moč slabost zatreti.

Tako želim samote si meniha,
in spet objeti svet in ga zavzeti,
pogledati do dna stvari me mika,
in melodije slušajoč umreti.

Tedaj se je začulo trkanje na vrata. Oba sta se zganila. Jerman je razburjeno stopil odpirat. Vstopila je starejša ženska z ruto na glavi in mu izročila pismo. Jerman je niti poslušal ni. Dejala je Bohoriču: «Kar brez skrbi bodite. Vse bom v redu pospravila, večerjo prinesem iz gostilne. Jutri bom že na vse zgodaj tu. Samo za nekaj dni so me gospa naročili.»

Jerman ji je nekaj odgovarjal, zmedeno. Naglušna ženska ga itak ni razumela. Kimaje je odšla.

Tedaj se je Jerman proseče ozrl v Bohoriča: «Lepo te prosim, Danijel, takoj stopi za Kaminom. Poišči ga kjerkoli. Vse ti naj pove. Jaz moram vedeti. Pojdi, pojdi ... in vrni se povedat. Pa če še tako pozno. Vrzi kamen v okno.»

Še preden mu je utegnil Bohorič oporekati, mu je Jerman segel v roko in zaprl za njim vrata.

*

To noč je prespal Bohorič pri hišniku. Vse se mu je zdelo kot vročičen sen. O, da bi se zbudil v nekdanjo spokojnost ob knjigah in ob očetovi besedi. Ležal je v nizki kamri, odkoder so odprta vrata vodila v hišnikovo delavnico. Prav tedaj, ko je že legel, sta vstopili dve ženski.

«Dora, Dora...» (To je bila hišnikova hči.) — «Ali si ga videla, kako se je ujezil. To sem ga.» — «Tvoj Karl je šleva. Bi si pa že rajši pridržala tistega natakarkčka, ki je skrivaj z moko kupčeval», je odgovarjal ženski alt. — «Pa so ga potem zaprli.» — «Tebi lahko, Francka. Služiti pri dr. Tominšku...» — «Tako? In gospod?» — «Nič...» — «Svetohlinka. Saj vem...» — «Kaj neki? Kdo ti je lagal?» — «Hm... hm... komu pa si kazala tiste uhane. Če so res zlati?» — Šepet. — «Laže! Pes ti črni, kako laže.» — «Ampak ne povej mu, prosim te...» — Šepet. — «Je pa tisti profesor že drugačen fant... En mesec sem služila pri njem. Pa ti ne privoščim — — —» — «Profesor?»

Bohorič je napenjal posluh, pa je komaj razložil šepet.

Zdaj se je iz kota začulo starčevsko mrmranje. Stari stric hišnikov, ki čaka že leta in leta na smrt za pečjo.

«Tak molčite že vendar», se je oglasila Dora. Hihitanje.

Mrmranje starca.

«Moli. Saj nič ne sliši...»

Starčev glas je naraščal. Vmes sta ženski šepetali in se smejali.

«...in pridi milost na nas... ki smo iz krvi in polni gnusobe... ki smo se topili v greh... v grdih greh... hu... hu... in za vse kralje in cesarje tega sveta... da bo konec vojn na tem in na onem svetu... oče naš, kateri si v nebesih...»

Zdaj se je začulo šumenje obleke.

Iz nerazločnega pogovora je sklepal, da si ženski pomerjata obleke.

V veži so se začuli koraki.

«On je, on je...» Obe sta poskočili in begali po sobi.

«Če katera stopi sem», se je Bohorič prestrašil v kalnem pričakovanju.

Moški glas iz veže.

Loputanje z vrati.

Obe sta zbežali v vežo in pustili vrata odprta. Pridrsala je stara hišnica.

«Ali sta nori. Tak dirindaj! Tam pa spi Bohorič... če vaju je slišal... lepe stvari si bo mislil o nas... Avše.»

Potem so vsi odšli. V sobi je zavladala tišina, ki jo je prekinjalo zdaj pa zdaj mrmranje in pokašljevanje starca za pečjo.

Bohoriča je obšla silna tesnoba. Kako ga bodo sprejeli doma, ker je izostal vso noč. Iz skrbi morda ne bodo zatisnili oči. Že dvakrat ga je oče trdo prijel zaradi prepoznih povratkov domov. V šoli je vedno bolj nazadoval. Kdaj bo konec tem gluhim nočem?

Zdaj se je spomnil, da je pustil svoje dnevnike in pesmi pri Jermanu.

Nataša molči... molči. Kdaj in kakšen bo njen odmev? Živ odmev na sanje iz mesečine, ki je prepregala njegove bele noči? Spomnil se je čudaškega vedenja Jermanovega. Kdo je bila tista bleda gospa iz sonetov, ki jo je spremljal Kamin? Ozke stopnice v globino. Stopnice brez konca. Tesni rovi, obokan strop. Vse nižji strop. Sključen mož v senci... Hišnik? Hišnik, ki zalezuje služkinjo Ano. Saj to ni hišnik. Gimnazijski ravnatelj je, ogromno knjigo ima pred seboj. Homerja. Namesto črk pentagrami. Tu ni mogoče več naprej. Črn predor. Na tleh leži človek s sivo brado... Mlaka krvi. Moj oče! Moj oče! Bohorič drži v roki okrvavljeno sekiro. Odkod je neki ta sekira? Zločin in srce. Srce? Belo cveteč lampijon. Iz šumne dvorane je pritekla Nataša, objokana, z razpuščenimi lasmi... Bohorič se drami. Mesečina sije skozi zamreženo okence.

Kje je ob tej uri Kamin? Zaradi Kamina prenočujem zdaj tu. Ure in ure je čakal Bohorič na kakega vračajočega se stanovalca, ki bi mu odprl. Po polnoči se je zatekel k hišniku...

Zdelo se mu je, da se sklanja nad črnim breznom. Še malo, pa se mu bo zavrtelo. Že se ga polašča omamna vrtoglavica. Začutil je, da ga je nekdo prijel. Ves se je zdrznil in se je prebudil.

Nad njim se je sklanjal neznan mož, zavrit v črn plašč. Tuja roka se je naglo odmaknila od stola, preko katerega je visela Bohoričeva suknja.

«Tat!» ga je prešinilo v polsnu. Bil je hišnik. — «Kaj je?» je kriknil ves prestrašen.

Hišnik ga je z zmedenim izrazom miril.

Okraستي me je hotel. Krade. Služkinje zavaja, da mu skrivaj nosijo drv iz tujih drvarnic.

«Le mirno spite, nič hudega... nič hudega. Pri nas nismo še nikogar ubili.» Postal je neobičajno zgovoren. Govoril je vsevprek, kar mu je prišlo na misel, da bi ublažil mučni prizor.

«Pa še to sem pozabil. Našega stanovalca Kamina so nocoj pretepli v kavarni Central. Hahaha, popival je in dajal za vino, da še nikoli tega. Vsi so se čudili, odkod ima toliko denarja. Hči mi je pripovedovala. Ne vem, če je vse res. Baje je neka Pirnatova v zvezi s to rečjo. Pirnatova... Ženska, saj veste kakšna! H Koželjki se je zatekla.»

«H Koželjki? Kdo je to?»

«Koželjke ne poznate? Že marsikateri je pomagala v stiski, strah pred škandalom, hahaha.»

«Ampak kaj je s Kaminom?»

«Pravijo, da je poneveril v hranilnici. Pa bodo najbrže morali molčati. On ve pa za grehe drugih. Saj je sam pravil, kako so si

nekateri gospodje med sabo na skrivaj razdelili nakazano moko. Radi bi se ga odkrižali, seveda. Pri belem dnevu se ga pa ne bodo. Ponoči ga bo kdo lopnil. Kaj vse pripovedujejo. Pri Kaminu se zbira gospoda. Duhove kliče k mizici in prorokuje, kdaj bo konec vojne, s kom se bo katera poročila, kdo prikriva živila, in vse take stvari. Je že tudi pri meni prenočeval ...»

Hišnik je govoril in govoril, dokler ga ni začel utrujati spanec.

Ko je odšel, je Bohorič še bedel. Bedeč je pričakal deževnega jutra.

*

Tri dni je hlinil bolezen in ostal doma. Oče ga je ostro prijel zaradi njegovega ponočnjaštva. Skrb zaradi neuspehov v šoli, vse te nejasne dogodivščine zadnje noči, posebno pa Natašin molk na njegove pesmi — zdaj se je Bohorič zavedel, da kolobari v kalnem. Spomnil se je že Barbiča in ga je zavidal zaradi njegovega mirnega premočrtnega življenja. Za trenutek mu je bilo skoraj žal, da se je odvrnil od njega. Toda kakor hitro se je spet vrnil v šolo, se je že spet predal svojemu valovanju. Čutil je, da ne more več nazaj v knjige. Ko se je zvečer vračal iz šole, ga je ustavil Vrezec.

«Jerman mi je naročil, naj te pozdravim. Pri njem sem bil. Zadnjič te je zaman čakal.»

«Tebi je naročil?» se je začudil Bohorič in hotel iti kar naprej. «Saj sem pravkar namenjen k njemu.»

«Ni treba. Odpeljal se je k materi. Pojdi z menoj, ti povem kaj. Gotovo ne veš še, da je Barbič brez stanovanja. Gospodinja mu je odpovedala, ker so pri njem izvršili hišno preiskavo zaradi nekih protiaavstrijskih knjig. Marxa so mu vzeli. Lahko bi ga ti sprejel na stanovanje.»

Vrezec mu je pripovedoval marsikaj, lahkotno, nekam brezbrizno. Ko pa sta dospela do parobka Ragovega loga, kjer so se temneli travniki in njive v poznem mraku tega deževnega dne, se je nenadoma spremenil. Na licih mu je zaigral zagoneten nasmeh.

«Bohorič, povej mi, zakaj se mi prav za prav umikaš. Zadnjič, ko sem te srečal z Zorcem, te menda vendar nisem tako prestrašil?»

«Saj se ti ne umikam», je odvrnil Bohorič v zadregi in ni mogel prenesti njegovega prodirnega pogleda.

«Hm, hm!» Vrezcu je spet šinil po licih tisti zagonetni nasmeh.

«Namreč, Bohorič...» Namenoma je umolknil in čakal. «Čital sem tvoje pesmi», ga je presenetil kar brez ovinkov in užival, opazujoč učinek svojih besed.

Da mu je Jerman pokazal moje pesmi? je šinilo Bohoriču skozi glavo in kri mu je izginila z lic.

«Res, Bohorič, občutljiv si in dojemljiv, v srce ti vidim. Ampak kaj bi sredi svetovne vojne s to zaljubljeno občutljivostjo. Današnji ljudje potrebujejo močnejših dražil.»

«Kaj mi mar taki ljudje», se mu je uprl Bohorič. «Časnikarji naj se zanimajo za tanke in podmornice.»

«Ne, ne, ne, hudo se motiš, dragi moj!» ga je Vrezec prekinil s preračunano mirnim glasom. «Če hočeš biti pesnik, moraš...»

«...biti gromovnik kot Koseski, ki ga prenašaš s seboj.»

«Tudi Koseskega je treba poznati. Ob slabih knjigah se še bolj izbrusi umetniška vest. Sicer pa, ali sploh imaš umetniško vest? Sodobno umetniško vest?»

Bohorič se je zagledal stran, preko temačnih polj in gozdov. Po nebesnem svodu so se podili oblaki v fantastičnih krpah. Iz globine je vrelo šumenje skrite reke. Zdaj pa zdaj se je začul iz dalje samotni lajež, vse ozračje je bilo polno težke zapuščenosti. Neka breznadejnost se je spuščala na to pokrajino, ki jo je zdaj občutil Bohorič tujo in vase zatopljeno, ker je moral biti osredotočen na vsiljen mu razumski dvoboj.

«Glej, kako si se zamislil. Razumem, da ti ni prijetno. Ampak, če se hočeš štuliti med pesnike, se moraš pripraviti na marsikako težko uro.»

«Saj nisem začel pisati šele včeraj», se je zbral Bohorič. «Sploh pa, kaj se mi vsiljuje?» je ostro pristavil.

«Jaz se ti ne vsiljujem, ti sam si me poiskal, samo ne zavedaš se tega. Tvojemu razvoju sem potreben. Polašča se te namreč začetni stadij dvomov. Če me boš poslušal, te že privedem na pravo pot.»

Bohorič se je užaljeno in sovražno ozrl vanj. Kaj se vsiljuje v moj sanjski svet? Kako, da mu ne morem odvrniti ostro zdaj, ko si stojiva drug proti drugemu?

Rad bi se mu iztrgal, toda neka temna sila — bojazen pred begom in utrip kljubovalnosti ga zadržuje.

«Pa me skušaj nadvladati, rad ti bom priznal moč, ko jo bom občutil. Bojiš se me, ker sem močnejši. Morda me sovražiš.»

«Ni važno, kdo je močnejši. Pesem ni znamenje nadvlade nad človekom, ampak izraz... izraz neke harmonije», se je Bohorič mučno, lovil in umolknil.

«Harmonije? Pa saj je v tebi ni. Tebi gre za priznanje. Zate je važno, če te priznam. Zbolelo te je, ker sem odklonil tvoje rokopise. Kako si še mlad! Doživel boš še vse drugačne zavrnitve, ki te bodo zares vrgle ob tla. To so komaj sapice. Kaj pa si izkusil?

V varnem zavetju živiš in sanjaš, pa hočeš osvajati z besedo. Vsako novo razodetje pa je iz groze trpljenja. Vsak, ki pride, mora po svoje pretrpeti in razodeti.»

Ali ni podobno govoril že Barbič, se je Bohorič spomnil, samo, da je on ponavljal iz knjig, Vrezec pa ... res: iz tega človeka vre neka živa sila.

Pa vendar ni mogel soglašati ž njim. «To velja za misli, ne za stihe, ne za godbo», je dejal.

«Pa veš, kaj je godba? Godba ritmičnih valov: misli, zvokov in podob, vsega. Naj zna kdo še tako lepo povedati svoja čustva, ta je zame samo senzitiven epigon. Pravi pesnik je božanski stvarnik in kozmični anarhist. Kakor dinamo je, ki pošilja toke milijonov voltov skozi človeško duševnost, da jo zgrabi, izmuči in preoblikuje.»

«To je miselno akrobatstvo, Vrezec.»

«Saj to mora biti pesnik bodočnosti. Plesati kot akrobat na žici človeške misli, razpete med rojstvom in smrtjo, in smejati se v globino milijonom gledalcev. Razumeš? Ali se moreš vživeti v to blazno radost? Ampak vse to še ni nič.»

Bohoriča je ta prispodoba tako osvojila, da je za trenutek pozabil nase in s čistim zanimanjem sledil Vrezcu. Ta pa, ki nikakor še ni hotel odbiti osti svoji napadalnosti, se je spet ves izostril.

«Ne, vse to še ni nič, Bohorič. Pač pa si že na pravi poti.»

«Na pravi poti ...»

«... poloma namreč. Vsakemu polomu pa sledi dvig. Kadar ti bo ženska razbila ves tvoj sanjski svet... Ne ženska iz tvoje pesmi, ampak resnična, ki se bo prezirljivo ali pa usmiljeno zakrohotala, ko jo boš klical iz obupne osamelosti. Pa saj morda že okušaš. Ob Nataši, kaj?»

«Ob Nataši?!» V Bohoriču je zastala kri. On pa se je sklonil čisto blizu k njemu in ga nekaj sekund prodirno motril.

Tišina zjeklenelosti.

«Kaj je z Natašo?» je slednjič drhteč spregovoril.

«Sošolkam razkazuje pesmi, ki si jih ji poslal. Ves razred se ti za hrbtom posmehuje.»

«Vrezec, je to res?» je vprašal s čudno nizkim glasom.

«Res. Neki dunajski bogataš se ženi pri njej.»

«Vrezec, pa veš to za gotovo?»

«Za vraga, kaj pa ti je, bodi no pameten.»

Bohorič si je položil roko na čelo. Stal je ob deblu starega drevesa. Tiho je rosilo skozi liste. Brez konca, brez kraja v somračje. Živo se je spomnil nekega Jacobsenovega romana. Začutil

je: kaka tišina vseokrog, blagodejna tišina, kako lep je gozd ob šumenju zamolke reke in dežja. Sebe ni čutil.

Vmes je govoril Vrezec.

«Vse to ni niti hudo. Kupi si zapisnik in piši notri imena zvezd, ki so sijale v tvoje dni in noči. Mimogrede. Vse je mimo-grede. Človek pa gre naprej, venomer gre naprej. Vedno bolj mogočen, vedno bolj sijoč. Ampak kaj ti je vendar?»

Bohorič ga ni poslušal. Praznota, ki ga je za trenutek omrtvičila, mu je zbudila čustvo neke čudne sproščenosti.

Nato sta se vračala proti domu brez besed. Samo Vrezec je polglasno požvižgaval napeve iz starih operet.

«Ti si moj prijatelj», mu je slednjič odgovoril Bohorič tako trpko resno in iz srca, da je še Vrezca presunilo. In nato se je spet skril v molčanje.

(Dalje prih.)

DVE SLIKI VSAKDANJE POVESTI

MILENA MOHORIČEVA

Sedla je za klavir na odru, srce ji je vztrepetalo od bolešno Sopojnih slutenj lepote. Pogreznila se je v mehke, burne in bežeče linije tonov. Pozabila je vse; le eno je vedela: da se dviga k Bogu, da se bliža njegovim daljnim, tajnim domovanjem, plava v nepopisne pokrajine lepote in sreče. Ko je minulo vse, se je vzdramila. Nekaj dolgočasnih obrazov je dvignilo roke in zaploskalo.

Ponoči se ji je zdelo, da sedi v veliki, dolgi dvorani za slavnostno okrašeno mizo. (Kakor se je vršilo v resnici.) Kar se dvigne velik mož, vzame v roko kozarec in govori napitnico. Čisto natanko je videla njegovo veliko plešo, žarki luči so se odbijali na njej, in zdelo se ji je, da je podobna veliki skali, na katero je pravkar padel dež in bi človek preko nje mogel kdaj pasti. Njegova suknja je bila črna, slavnostna, njegov obraz velik. Postajal je večji in večji, grozeče se ji je bližal, se prijazno zarežal:

«Veste, za javnost, za javnost moramo govoriti slavnostno in vzvišeno. Ali, draga moja, mene osebno, resnično in iz srca dolgočasi taka glasba. Človek ne najde pri njej ničesar, kar bi mu ogrelo srce in telo. Veste, take poskočne —»

Ali vendar, stal je tam in govoril slavnostno napitnico. Kaj je bilo to? Komaj se je dobro zavedela, so dvignili čaše vsi, zopet sedli, in že je vstal drug človek. Imel je škrbno počesane lase, bili so redki, kot bi bili položeni drug poleg drugega. Ovratnik se mu je trdo oklepaval vratu, glava je bila kakor okovana, težko in dostojanstveno jo je obračal. Govoril je o velikanskem pomenu umetnikov za

narod, ki so njegovo oko, ki izraža dušo ljudstva, ki je jasno in neskaljeno. Nenadoma je zrastel, rastel silno, približal se ji. Bila je majhna in zasmehovana, revna poleg njega.

«Ti, goska neumna, nikar si ne misli, da bi to tudi zate veljalo. Pravim to radi prijetnega zvoka besedi in ker sem na splošno dober govornik. Razumeš?»

Stal je ob mizi slok in visok, nepremično zrl k njej, se prijazno naklonil in dejal ob navdušenju vseh navzočih:

«Napivam Vam ponovno, velika naša umetnica, pozivam Vas in Vas bodrim k nadaljnjemu delu v čast in slavo naše domovine.»

Komaj so šle te čudne stvari mimo nje, že se je dvignil mož srednje postave, bistrih sokoljih oči, ostrega nosu in ustnic, ki so se vedno držale nekam spačeno.

«Hm, prijateljica, čestitam ti. Dobojevala si, pri čemer smo mi pred leti omahnili. Sicer bodo leta izbrisala tvoje veselje. Ne upaj preveč, iz srca bo malo ljudi poslušalo tvojo glasbo.»

Zavladalo je splošno ogorčenje. Ta pritepenec se je drznil.

«Spravi se k Zelenemu kuščarju, nadloga, sedi za svojo škatlo in razbijaj, kakor se spodobi.»

Znanec komponist ga je potisnil skozi vrata. Smatral je za svojo dolžnost spregovoriti in je slovesno zakašljaval k besedam o potrebi gojitve instrumentalne glasbe. Skladatelji hrepene po ljudeh, ki bi se ji posvetili. Nekoliko je pomežiknil, priskakljal do nje, čisto majhen je bil.

«Prekrvavo nikar ne jemlji naših besedi, dekle. Saj končno vendar nihče bogve česa ne napiše. Adijo!»

Tedaj pa je posvetil nanjo žarek jutranjega solnca in jo rešil čudnih sanj. Vplivale so na njeno razpoloženje mnogo dni in, ko jo je prijatelj nekoč našel samo in obupano, se jih je spomnila in mu govorila o njih.

*

Sešla sta se pred kavarno.

«Kam, Janez? Nekako nesigurno stopaš. Nisi bil pri uri?»

«Ne dovoljujem nikomur, da bi nadziral moja pota.»

«Po vinu dišiš.»

«Misliš, da sem tako slab šolar kakor ste ve, izgube človeškega rodu, ki ne delate drugega ko da sedite za svojimi klavirji ali pa drgnete po violinah — no, in France, seveda, kriči vsaj pol dneva. Pri moji veri, boljša je mačja muzika od vaše.»

«Janez, kaj moremo mi zato, če bi bilo vse to res.»

«Ana, čuj me, ne zameri. Ves teden sem študiral, skoro dihati si nisem upal, ko pa sem prišel k njemu, sem bil brez vsake moči. Stari Otavnik je godrnjal nad menoj, me pošteno ozmerjal. Zdi se mi, čim

bolj študiram, bolj mi odpoveduje znanje. Vsaka ura mi prinaša bolj grenko nezaupanje. Čemu bi naj hodil še k njemu? Opravim itak ničesar ne.»

«Vsem se nam godi tako. Tone je pravil, da je ves teden gonil tehniko in zopet tehniko, pa ga je Repič tudi skoro nagnal. Včasih se čudim, da smo vsi tukaj. Delamo, trudimo se, naši cilji se odmikajo vedno bolj.»

«Včasih se mi je zdelo lahko, osvojiti muziko, instrument, kakor sta ga nekdanj Chopin, Liszt. Zdelo se mi je: na konservatorij pojdem, študiram, pa bom mojster, enak njima. Se ti ne zdi? Še rokodelskega dela ne izvršimo, kaj bi drugo.»

«Včasih bi človek lahko zastal.»

«Bi, če bi ga ne držalo ono, kar ga je privedlo sem. Sam Bog vedi, kaj je to.»

«Pojdi z menoj v kavarno. France in Tone sta gotovo tam.»

Molče sta zavila krog ogla. Janeza je nekoliko zanašalo in ko sta ga France in Tone zagledala, sta se drug drugemu veselo posmejala. Opazila sta njegov izgubljeni izraz na obrazu in mislila, da prihaja od vina — in da se bosta danes zabavala z njim, ki bo vsako besedo sprejel in zagovarjal z največjo resnobo. A ko sta ugledala Ano, sta se začudeno ozrla k nji. Mraz ji je bilo. Obraz je bil modrikast, ustnice brezbarvne, oči so se ji motno svetile. Neprijetno ju je spreletelo oba. Naenkrat se jima je zdel Janezov obraz povsem trezen, čitala sta na njem vse ono, kar sta sama preganjala iz svojih misli. Prvi je spregovoril France.

«Prav za prav smo čudni ljudje, mi muzikanti. Včasih se mi zdi, če gledam druge poštene ljudi, da živimo na luni. — Kakšen program imaš. Ana?»

«Zakaj vprašuješ, ko vendar veš, kako je z njim. Zdi se mi, bolj ko se seznanjam z vsem, kakor bi stala sredi polja ob začetku ceste, ki vodi naravnost, naravnost v oblake in se v njih izgubi. Bacha študiram sedaj.»

«Bach. Vse se razmakne, nobene meje ni, v brezbrežnost se izgubljajo vrste tonov, ki se pogovarjajo med seboj. Kličejo se, spajajo, pogovarjajo, odbijajo zopet in zopet. Njegov ton je čist, jasen, zamaknjen v svojo lastno lepoto, zatopljen v svoje kristalno bistvo. Skoro strašno je včasih za človeka, lahko bi se izgubil na teh potih.»

«Janez, tako govoriš, kot bi se ne bil napil vina, ampak muzike.»

«France, ne norčuj se iz samega sebe, čeprav o Janezu govoriš. Saj veš, kako je. Če bi pričel govoriti ti, kako bi bilo?»

«Se spomniš pesmi, ki nam jo je stari Košir vtepal v glavo. Ah, stari Košir. Še vesta, kako je hodil z rokami, prekrizanimi na hrbtu,

po razredu gor in dol kakor nihalo in govoril: Pojte krave past, smrkavci, saj niste za drugo rabo. V glavah imate slamo namesto možgan. Vi, Tršan, se smejete, gotovo ste dobro pripravljeni. Povejte mi pesem o 'Rajski ptici'. Ne znate? Prav, prav, kar sedite. Ne bi si bil mislil, paglavec, kakršen sem bil, da se bom ravno te pesmi spominjal vedno in vedno znova.»

«Takrat se nam je čudno zdelo; kaj, kratek hip je poslušal, pa ni vedel, da so minula cela leta.»

«Muzika je, in samo ta, ki vodi človeka v neskončnost. Pot je, ki veže človeka z onimi skrivnostmi, ki bi jih z besedo nikdar ne mogel označiti. Trepetanje. Ena sama misel trepeče, eno samo doživetje — neprestano, ali nikdar ponavljano. Vedno je novo, vsak hip obžarjeno od novih svetlobnih utripov, vsak hip obdano od nove radosti, od nove tegobe. Vidite, to je muzika. Večno spreminjanje je nje osnovno bistvo. — Misliš na Boga. Kdo je, ki bi nanj ne mislil, če mu stokrat pravi drugače? Če pa dobro premislimo, nikdar ne mislimo nanj tako, da bi bilo enako prej in slej. — Zdaj se zamislim vanj, recimo. Zaprem oči. Kako mi je? Slišim motiv. Čisto jasno. Zopet. Je že ves drug. Zdaj je vesel. Žalosten. Sedaj ponosen. Na kolena je padel pred njim. Zopet se dviga, uporen je, kljubuje, ustavlja se. Tih je postal. Vdan. Milosti prosi. Ne, ne. Zopet se dviga. Veruje v sebe. Pada. Vdaja se in obupuje. Za vero prosi, za svoje življenje.»

«Molči, Janez, prosim te, molči!»

«Strah te je, na očeh ti vidim. Fej, kakšen plašljivec si. Veš, česa se bojiš, Tone? Muzike se bojiš, muzike. Ha, ha, le boj se je, boj. Zaljubljen si vanjo, usodno zaljubljen tudi ti in za ta greh se boš pokoril. Pokoril se boš, Tone, kakor jaz; tudi ti se boš, France, in ti — Ana. Odmika se nam. Blizu smo ji. Pa se zopet odmakne. Vemo, da je čudežna, bežimo za njo, vedno le za njo. Pa ne vemo, da je nje zagonetno bistvo za nas strup. Strup za nas, ki ga ljubimo blazno. Veste, kaj je blazno? Če bi nas poznal tistile psihiater, tamle pri sosedni mizi, bi nas imel zrele za svoj odlični zavod. In tamle onile advokat — kaj, misliš, bi dejal k našim mislim? Štirje fantasti, štirje norci, ki Bogu čas kradejo.

Res je tako. Začarani smo, začarani z najsilnejšo čarovnijo sveta. Zato se nam vedno znova dogaja, da se prepričamo o tem, da je ves svet okrog nas top in zaspan. Oni pa mislijo prav tako o nas. Čedne storije, kako mislite?»

«Četudi bi bilo stokrat res. Dejstvo je le, da ne bi hotela živeti, če bi vedela, da je umrla lepota, navdušenje zanjo. Sedem za klavir, igram si in začutim prostranost, svobodo. Nobene vezi ni v meni, ne krog mene. Čujte: tretji stavek sonate. Beethoven. To je silen za-

govarjalec sveta. Objel ga je vsega s svojimi rokami. V tiho pobožnost jutra narahlo zveni titanska bol človeštva. V divjo razigranost srca pozvanja mehak zvok odrešenja duše. Ah. Največja izpoved zame.»

«Ti, Ana, saj sem ti povedal, in France in Tone in jaz. — vsi smo izobčeni. Zapomnite si to.»

B A J T A

F R A N C O N I Č

V zelenem objemu hmeljskih vrtov
bela vas ko pisan prt.

Bajta čemerna na koncu vasi
kaže vrtovom svoj hrbet razdrt.

Pred bajto postanem. V linah ječi,
nad vrati samuje rjavi bog.

V prahu za bajto starikav glas
plane iz kupa sirotnih otrok.

Vzdrhtim. In glas se gubi, beži
proseč in tanek čez vse poljé.
In pesem polnagih težakov na njem
ko bajta se sključi in v njem zamre.

N O Č I Z P R A Š E V A N J A

V I N K O K O Š A K

Danes vso noč nisem zaspal,
venomer sem izpraševal:
kako je s teboj, brat moj,
si li prisluhnil zemlje rodne ječanju
ali udal si se brezplodnemu spanju
in njegovih sanj omami
in pozabil, kako je z nami?

Težko so ure polnočne polzele,
pele in bile na moje srce.

In ko je prvi žarek skozi okno zasijal,
sem pogledal v zrcalu svoj obraz
in se nisem spoznal.

In vendar te srepe oči,
ta v boli okameneli obraz sem jaz.

STRAH

VLADIMIR PREMŮ

Od nekod je prišlo,
tako tiho, tiho se je priplazilo,
vsa soba ga je bila polna —
strah.

Jaz pa sem čutil, kako ga moje misli dojemajo, kako se ob mozgu
mehčajo kosti —
in bil sem ob njem kakor obrežje, ki bíje ga venomer viharo morje,
da se stresa, čuješ, kako zemlja v globinah ihti kakor mati,
ko ji umira edini otrok — po zidu prihaja ta jek! — Strah? Saj ga ni.
Saj le krog mene nemir noči in skozi to ozko lino na vratih,
ki v štiri polja deli jo križ, je šinil mi strah v kosti,
in sedaj ga je polna, polna ta soba, a jaz se borim s seboj,
ne z njim in vendar sva si postala eno v tej uri:
nerazrešljivo, strahotno občutje kakor pot, ki ji konca ni.

Mene ni strah v tej uri, mislim na ženo, mladost —
veš, žena, v tej noči se bo dvoje porodilo, človek in njegova pot —
Mislim na dneve, ki so mi v iskanju plodnem bili v tolažbo,
so mi bili moč, v njih kakor s plameni ovenčan vidim tvoj obraz
in gledam, kako kamenita se pota vijejo preko zemlje, kako križi
so križci,

kako le en dviga strahoten se križ do neba od zemlje.
Z njim merim naj moč? Saj ni osušila se kri še v teh žilah!
Krog mene je strah, me duši! To je pohod novih moči!
Od nekod je prišlo
tako tiho, tiho,
skozi okence na vratih je planilo
in v tem okencu je križ —
vse polne so ga moje noči.

GENERACIJE

S T. L E B E N

I.

V «Srpskem književnem glasniku» (št. 1, knjiga 29.) graja
pisec beograjski dnevni tisk, ker je v poročilu o nekem knji-
ževnem večeru razvrstil imena M. Bogdanovića, St. Krakova in
R. Drainca v skupino «mladih», Alojzija Gradnika in Nika Bar-
tulovića pa v skupino «starih», češ da je tako ločevanje «mladih»
in «starih» izumetničeno, brez temelja v stvarih samih. A v ne-

kem praškem časopisu, ki že delj časa objavlja razpravo o duhu današnje mladine, se znani K. Čapek brani, da bi spadal med »stare« samo zato, ker pripada predvojni generaciji. Tudi njemu je razlikovanje med »mladimi« in »starimi« umetno skovana razlika, kajti vse, kar si prisvajajo današnji »mladi« kot svojo izključno lastnino, je prav tako tudi delež »starih«.

Tako zelo smo že privajeni temu večnemu poudarjanju razdora med »mladimi« in »starimi«, da se ob takih in podobnih debatah le še veselo nasmehnemo, skeptično skomizgnemo z ramami ali vržemo krilatico: nerešljiv problem! Smatramo za znak dozorele treznosti in dobre zdrave pameti, če se človek ne dá več zavesti od takih razlikovanj in gleda nanje le kot na neko brezmočno orožje zavidne mladine, ki bi kolikor mogoče kmalu rada zasedla udobna ali slavna mesta starejših.

A če bi bila ta igra med »mladimi« in »starimi« res tako brezpomembna, brez podlage v razvoju dob in ljudi, bi bilo težko umljivo, da govori n. pr. K. Čapek z neko nezadovoljno zagrenjenostjo o svojem pripadnosti v tabor »starih« in bi tudi ne bilo čisto naravno, da se marsikdo, ki ga danes uvrščate med »stare«, brani take uvrstitve in jo včasih celo smatra za žaljivo. Razlikovanje med »starimi« in »mladimi« nikakor ni nerešljiv problem, ni samo mišljena ali umetno zgrajena pregrada, ki naj služi doraščajoči in dorasli mladini v oporo. Hočeš nočeš živimo mi vsi sleherni dan v krogu te antagonije, se ji nikakor ne moremo izogniti, je ne moremo obiti, pa naj se ji posmehujemo še tako fino in sarkastično, ali pa naj jo zavračamo z ogorčenimi argumenti.

Razlikovanje med »mladimi« in »starimi« je neizbežna realnost, nekaj povsem resničnega, ker je globoko zasidrano v realnosti rodu ali generacije. Kdor zanika razliko med »mladimi« in »starimi«, zanika istočasno rodove ali generacije, zanika v razvoju nekega naroda tisto dvigajočo se in zopet padajočo črto, kjer zapovrstne generacije predstavljajo narodovo življenjsko višino ali nižino, trenutke njegove življenjske nabreklosti ali uplaknlosti, utripanje njegove organske moči. Če je, kakor pravi Ortega y Gasset, »generacija, ta dinamični spoj množice in posameznika, najvažnejši pojem zgodovine in tečaj, na katerem se vrti«, potem ni mogoče omalovaževati razlikovanja med »starimi« in »mladimi«, ki v bistvu ni nič drugega kakor razlikovanje med dvema generacijama, ki si časovno sledita.

V praškem časopisu beremo, da »mladi« očitajo »starim«, da stara generacija ni prav ničesar zapustila in da morajo mladi iskati povsem novih poti, t. j. se popolnoma nanovo orientirati v svetu. K. Čapek pa odgovarja, da se »mladi« motijo, če mislijo,

da samo oni iščejo Boga itd. Vsi pred njimi da so iskali isto. Tehnični duh, ki ga mladi naglašajo kot svojo značilnost, da je bil na svetu že pred njimi, skepto je prav tako, kot so jo oni, premagalo že nekaj rodov. Zdi se mi, da se «mladi» prav nič ne motijo, če trdijo, da si morajo iskati novih poti in se nanovo orientirati v svetu. Moti pa se, Čapek, če misli, da je znak, ki loči rod od rodu, v reševanju nekih problemov, ki jih nato naslednji rod načne zopet znova, da jih morda reši enako. Za razlikovanje med generacijami je popolnoma vseeno, kakšnih problemov se lotevajo; preteklost človeškega razmišljanja je ogromna, neštete so steze, ki je ril po njih človekov um skozi brezkraini pragozd problemov, ki ostaja pragozd kljub vsemu krčenju. Kar je značilno za neko generacijo in kar jo loči od prejšnje, to nikakor niso problemi, ki jih načenja in o njih razglablja; tisto, kar ustvarja iz ene generacije «človeško vrsto v onem strogem pomenu besede, ki ga temu terminu dajejo naravoslovci» (Ortega y Gasset), to je razmerje, občutje, ki ga ima neka skupina ljudi do življenja, je način, kako ta v času živeča skupina nadarjenih in nenadarjenih, izrednih in povprečnih ljudi občuti življenje v njegovi nedeljeni celoti. Že če vzamemo dva posameznika, se izkaže, da sta drug drugemu najbolj nedostopna, najbolj tuja po občutju, ki ga imata do življenja, po načinu, kako občutita življenje kot celoto. O problemih se še sporazumeta, moreta razvijati skupne misli in enako vrednotiti take ali drugačne pojave; neznana svetova pa sta si po svojem občutju vsega življenja, po tistem instinktivnem zgrabljanju, gledanju in prividu, ki ga ima vsak izmed nas v življenju kot celoti. Tu se ne razumemo nikdar docela, si ne prodremo nikdar do dna, in to občutje, ki ga imamo do celokupnega življenja, navadno celo svojevrstno barva, uglašuje naše sicer najobjektivnejše misli v poseben ton, radi česar še tako nepristranski pogovor tako nerad poteče v razumevanju. Za značilnost dobe je seveda taka občutnost posameznika brezpomembna. Posameznim dobam daje lice le skupina ljudi, ki prihajajo na svet z nekimi tipičnimi značilnostmi, po katerih so si med seboj podobni, a ki jih ločijo od skupine ljudi, ki je časovno pred njimi.

Če torej pojmujeemo razlikovanje med «mladimi» in «starimi» kot razlikovanje med dvema generacijama, in če v generaciji gledamo v sebi zaključeno socialno edinico z izbrano manjšino in lastno množico, ki kot celota svojevrstno občuti in pojmuje življenje v njegovi nerazdeljeni celoti, potem se mi zdi, da «neresljivi» problem «starih» in «mladih» ne le ni omalovaževanja vreden, marveč, da je centralni, najvažnejši problem vsake dobe,

ki ji bo zapustil neizbrisne znake, po katerih jo bodo sodili potomci. In če nas briga bodočnost narodova, potem so »mladi« — časovno zadnja generacija — tisti živi, najbolj pereči faktor, ki bo radi svojega čisto posebnega občutja in pojmovanja življenja tudi za bodočnost čisto svojevrstno delal in se izživiljal. Vsekakor pa se mi zdi jasno, da je brezumno početje siliti iz lastne generacije, hoteti biti »mlad« (v smislu generacije), če si po vsej nujni vezanosti k svojevrstni skupini ljudi »star«. Prav tako je iz tako pojmovane generacije razumljiv večni nesporazum med »starimi« in »mladimi«, neumevanje in zaostalost, ki jih »mladi« očitajo »starim«. Točno do skrajnosti je označil Ortega y Gasset položaj vsakokratnih »mladih«: »Na eni strani velika večina tistih, ki se drže uveljavljenih naziranj, na drugi redka manjšina, predstraža duha, čuječe duše, ki v daljavi slutijo neodkrita dežele. Usoda te manjšine je, da živi nerazumljena. Dejanj, ki jih je priklical v življenje privid novih pokrajin, ne more prav tolmačiti množica zadnjih straž, ki se vleče zadaj in ki še ni dospela na višino, odkoder je mogoče zagledati terro incognito. Zato živi prodirajoča manjšina v nevarnem položaju med neznano pokrajino, ki si jo mora osvojiti, in med zaostalo množico, ki jo napada v hrbet. Dočim gradi novo, se mora braniti proti staremu in drži kakor graditelji Jeruzalema hkrati za sekuro in sulico.« (El tema de nuestro tiempo, p. 15, 16.)

Zmotno bi bilo, če bi nas izraz »mladi«, kar se često dogaja skoro nehote, dovedel do apriornega istovetenja »mladega« s kvalitativno dobrim. S tem, da generaciji »mladih« in »starih« živita v isti dobi, ramo ob rami, še ni prav nič rečeno, da je generacija »mladih« zato, ker časovno poznejša, tudi kvalitativno boljša od generacije »starih«. So dobe, ki jim ravno nasprotno razmerje vtiska pečat jalovosti in zastoja v kulturnem življenju. Kakor hitro je mlada generacija tako slabotna, da ni zmožna najti lastnih potov in sredstev za uveljavljenje svojih zmožnosti in stremljenj, izvirajočih iz tiste njene posebne občutnosti življenja, tedaj jo brezpogojno preraste, vsrka vase predhodni rod, ki radi šibkosti »mladih« zavleče svoje nazore, svoje pojmovanje in čuvstvovanje spričo življenja v dobo, ki mu po narodi ni več namenjena. Odtod nerazgibanost, mrtvilo in tradicionalni značaj nekih dob, ki so v krivulji razvoja nekega naroda vedno upad navzdol. Peščica izbranih, ki vodi v mladih generacijah, bi si morala neizbrisno vtisniti v spomin besede, s katerimi začena Ortega y Gasset drugo poglavje že navedene knjige »El tema de nuestro tiempo«: »Vsaka generacija ima svoje zvanje, svoje zgodovinsko poslanstvo. Nad njo visi strogi imperativ, da razvije te neznatne kali in da izoblikuje življenje krog sebe po

meri svoje samobitnosti. Toda dogaja se, da rodovi kakor posamezniki greše včasih proti svojemu zvanju in puščajo neizvršeno svoje poslanstvo. So v resnici rodovi, nezvesti samim sebi, ki se izmikajo kozmični nameri, položeni vanje. Namesto, da bi se odločno poprijeli dela, ki jim je bilo vnaprej določeno, so gluhi za priganjajoče pozive svojega zvanja in rajši udobno lenarijo v mislih, uredbah in užitkih, ki so jih ustvarili predhodni rodovi, ki pa jim manjka sorodnosti z njihovo naravo. Jasno je, da pred odkazanim zgodovinskim mestom ni mogoče ubežati nekaznovano. Tak zločinski rod se vleče skozi življenje v večnem nesoglasju s samim seboj, razbit in strt v kali življenja.» (p. 27, 28.)

II.

Prezanimivo vprašanje za vsakogar, ki se hoče spoznati v svoji lastni dobi in zaznati njen nemirni življenjski utrip, je vprašanje po raznih generacijah, ki v jedru snujejo, hirajo ali odmirajo pod navidezno enolično površino časa. Doumeti svoj čas se pravi, spoznati duha raznih narodov, ki bivajo istočasno in so si med seboj v najraznejših odnosih. Seveda je spoznanje in točna opredelitev generacij ene ter iste dobe izredno težka, ki se posreči le izredno ostremu duhu, a še temu vedno le približno. Za pravilno ocenjevanje generacij, kakor za ocenitev vsakega v sedanjosti zakoreninjenega dogodka, je treba zgodovinske perspektive, oddaljenosti v času. Zato je članu mlajše generacije lažje spoznati in presoditi svojske znake starejših generacij, katerih udje žive istočasno z njim, a izredno težka je sodba o generaciji «mladih», naj si jo že hoče izreči pripadnik starejših generacij ali član mlade generacije same.

Če vpoštevamo predvsem narode, ki so šli skozi pekel vojne in skozi vice neuravnovešenih povojnih let, se zazdi, da moremo v njihovem okviru povsod ločiti med tremi izrazitimi rodovi. Mejnik in osrednji dogodek za vse tri je vojna. Iz te perspektive generacij dobil svetovna vojna v razvoju narodov morda svoj najresničnejši in najstrašnejši obraz. Če je za vsako generacijo značilno njeno pojmovanje, njeno občutje do celokupnosti življenja, so vojna leta brez dvoma neizbrisno vplivala na to pojmovanje in to občutje.

Poleg najstarejšega rodu, ki je ob izbruhu vojne že dozorel in obrodil, stoji še rod ljudi, trideset- do štiridesetletnikov, ki je ob začetku vojne pravkar začel živeti, se pričel zavedati, rahlo kakor v rosnem jutru, svojih samoniklih sil, a mu je to življenje in njega naravni potek namah in brutalno prekinil vpoklic v breztolažno grozoto strelskih jarkov. Če mislim na te

Ljudi, imam vtis mlade zelene veje, ki jo je prelomil vihar, da niha živa in neživa v vetru dobe. Ob pogledu na ta vojni rod v najožjem pomenu besede se nam nehote vsiljuje pojem neke sila trpke tragike, ker tu živi rod, ki se ni nikdar prav zavedel svoje skupnosti, ker zato ni nikdar usmeril svojih sil v novo oblikovanje življenja, a vse brez lastne krivde. To je generacija žrtvovanih, stisnjena med starejši rod, ki se je že izživel, in med najmlajšega, ki se izživlja; zdi se, kakor da je ta najmlajši, ki mu pripada današnji čas v neposrednem stiku z najstarejšim, srednji, vojni pa da je pod silnim bremenom svojega doživetja prešel neopaženo, kakor da ni nikdar živel. V Nemčiji mu je izklesal spominski kamen Erich Maria Remarque v *«Im Westen nichts Neues»* in vdolbel vanj besede, ki so najjasnejša izpoved te generacije, ki je padla oktobra 1918., na dan, ki je po vsej fronti bil tih in miren, da se je vojno poročilo omejilo le na stavek, da na zapadu ni ničesar novega: *«Čisto miren sem. Naj se vrste meseci in leta, ničesar mi ne vzamejo več, ničesar mi ne morejo več odvzeti. Tako sam sem in tako brez pričakovanja, da jim morem gledati naproti brez bojazni. Življenje, ki me je nosilo skozi ta leta, je še v mojih rokah in očeh. Če sem ga prebolel, ne vem. Toda dokler je tu, si bo iskalo svoje poti, najsi že tisto, kar pravi v meni, jaz, hoče ali noče.»*

A tudi generacija *«mladih»*, tistih, ki so zapuščali šolske klopi ob zaključku vojne, nosi težke znake svetovnega poloma, čeprav ni hote ali nehote sodelovala tam, kjer je šlo sleherni dan za golo življenje. Njen je današnji čas. Soditi dokončno o njej in njenem delu, bi bilo prezgodaj. Zdi se mi, da jo je mogoče naznačiti le z rahlimi črtami, v ohlapnih zarisih.

Kakšno je duševno stanje tega rodu, ki se je zavedel samega sebe po vojni? Zdi se, da je za ta rod značilen nad vse globok prepad, ki ga loči od starejših. Kajti njihovi predhodniki niso iz generacije, ki bi bila morala izoblikovati življenje neposredno starejšega rodu, ki je svoje delo kot rod opravil že pred vojno. Tu se mi zdi, da je ključ njihovega sovražnega razpoloženja do *«starih»*. Rasli so v zaledjih, ko se je Evropa izgubljala v krvi in sovraštvu, med drhtečimi ljudmi, ki so izgubljali pamet. Kakšno oporo naj je taka okolica nudila njihovi rasti? Zagnusili so se jim mojstri od včeraj, umerjeni, duhoviti, zasanjani, v *l'art pour l'artizmu* naslanjajoči se mojstri. Predana sama sebi, izgubljena v brezkraini puščobi in tesnobi nenaravnih vojnih dni, je ta generacija, ko se je zavedela sama sebe, bolj kakor katerakoli pred njo pričakovala prave usmerjenosti le od lastnih spoznanj in moči. Odtrgana od vsega, kar je bilo pred njo, rastoča sama iz sebe brez prave organske vezi s preteklim, se je z bojaznijo

in tesnobo, brez prave sigurnosti začela izpraševati in motriti; iz nujne potrebe po sigurnosti in uravnovešenosti je obnovila vse probleme, ki so jih bili načeli in reševali že davno pred njo, da bi našla cilj in razlog svojemu življenju. Zgrabil jo je pravi pohlep po razdejanju, uničenju vsega, kar je bilo; zavrгла je običajna načela, tekočo moralo in vse vezi, ki jih ni spletla sama; obsodila je literarna gesla in forme; šla je celo tako daleč, da je začela sumljivo pogledovati najosnovnejše spoznavne aksijske. A potem, ko je s samovoljno potezo izbrisala iz svojega življenja vse vrednote preteklosti, se je hotela ustaviti sredi teh duhovnih ruševin, živeti v razdejanju, neredu in brezcilnosti. Dolgo ni moglo biti tako, ker to se je reklo ne računati z življenjskimi silami, ki so vrele v teh povojnih ljudeh in jih gnale v bodočnost. Morda je drama te mladine, vzrok njene razpršenosti in navidez brezplodnega tratenja moči v najraznejše smeri v tem, da jo, nezaupljivo in trdovratno stremečo za razdejanjem, grize vse-mogoči pohlep po življenju.

V neposrednih povojnih letih si je tako duševno stanje in nerazpoloženje najmlajše generacije najčesče iskalo poti v ekstravagančnih literarnih pokreth; a zdi se, da je povojna mladina že spoznala jalovost in nemoč burkastih revolucionarnih pokretov, ki so v resnici le zunanja krinka notranjega nemira, nesigurnosti in razdvojenosti, in da večina išče rešitve pred samo seboj v tej ali oni dogmatični doktrini, a le redki v izvirni, samonikli moči lastne osebnosti.

Nenavadna je naša doba. Čutimo, kako vse poka krog nas: moralna zavetišča, literarne tradicije, socialne zgradbe. Civilizacije in kulture se privlačujejo in odbijajo, a vsaka služi le v toliko, da pokaže nezadostnost in ničevost ostalih. Niti ene misli ni, da ne bi videla njene samovoljnosti; niti enega čuvstva, ki ga ne bi obsodili kot nezadostno. In brez dvoma bi se najraje zatekli v anarhijo, če bi naša narava mogla vztrajati v njej. Danes bi si komaj drznili izreči slutnjo, da najmlajši rod morda ni zadosti močan, da ni zadosti trden, da je zlasti premalo spontano tvoren, da bi obvladal in v pozitivne, trajne kulturne vrednote izoblikoval izredno težko življenje naše dobe.

Nasledniki današnjega najmlajšega rodu sede še v šolskih klopih in so še premladi, da bi se zavedeli svoje usode in svojega zvanja. Če jih sprašujete, kaj jih veseli, kam jih mika, kje bo uteha njihovim silam, brez senčice obotavljanja in z neznatnimi izjemami odgovarjajo vedno enako: tehnika, zgradbe, stroji, elektrika, rudniki. Kako bodo ti, ki se nanje zanašamo, izpolnili svoj poklic, izoblikovali svoj čas? Kdo ve!

KNJIŽEVNA POROČILA

Ivan Pregelj: *Izbrani spisi IV. Zgodbe zdravnika Muznika*, I. in II. del. Tolminske matere sveta noč. V Ljubljani 1929. Založila Jugoslovanska knjigarna. Strani 255.

«Zgodbe zdravnika Muznika», I. del. Idealna ljudska povest, kakršna je v našem slovstvu morda samo «Martin Krpan», ustrezaj tem-le zahtevam: Preproste in vsakomur razumljive, toda elementarno pomembne človečnosti v pregledni, zanimivi in morda nekoliko fantastični fabuli, ki vzbuja močno čuvstveno sodelovanje. Če vzporedimo s to shemo prvi del pričujoče knjige, ki je bil napisan pisateljevim «dragim rojakom in rojakinjam v dušni prid, vsem prijateljem lepe knjige pa v prijetno zabavo», se pokaže, da je povest o Muznikovem življenju sicer v marsičem zamišljena s pravim čutom, toda le redko v čem pritirana do možne veličine in široke pomembnosti.

Tako je pot rahlo nadpovprečne osebnosti od uboge tlačanske sirote do uglednega deželnega zdravnika gotovo vzpodbudno zanimiva; toda Muznikova osebnost je pri Preglju nekako zdrobljena v razne katehetsko vzgojne malenkosti in je vrhu tega skoro samo pasivna. Muznikovo napredovanje vzbuja videz, kakor da ni uspeh sposobnosti, marveč ali sreče ali pa same poštenosti in bogaboječnosti. To tolmačenje življenja je sicer iz vzgojnih razlogov vedé poudarjeno, toda gotovo jemlje povesti zanimivost in elementarno vzgojnost, ki jo ta življenjska usoda vsebuje, in ji mimo tega jemlje tudi prepričevalnost, zakaj vsakdo prav dobro ve, da imajo uspeh v življenju sposobni, ne bogaboječi. Toda Pregelj sploh rad z obeti v mamonu pridobiva duše za božjo stvar.

S temi opazkami ni zadeta samo osrednja osebnost naše povesti, marveč tudi fabula. K tej bi bilo razen povedanega opomniti še to, da sicer vsebuje za ljudstvo in morda za vsakogar večno zanimiv element, to je vojno, da pa je Pregelj prav vojna poglavja obdelal najbolj bežno in najmanj zadovoljivo, kar je zanimivosti v škodo. Preveč maziljen se mi zdi domislek, da stori Muznik svoje edino vojaško dejanje iz svete jeze. Lavdonov prizor spominja na genljiva ljudskošolska berila, Muznikovo srečanje z Marijo Terezijo pa malo manj nego na Cankarjevega «Anastasiusa von Schiwitza». V splošnem manjka tem poglavjem prav toliko vojne prvobitnosti, kolikor včasih Muznikovemu značaju preprostega ponosa in močnatosti.

Važen vpliv na končni občutek o značaju celote ima tudi razdelitev snovi. Za tako ljudsko povest se mi zdi neprimerno, da je cele pol knjige posvečene zgodnji mladosti junakovi in da je vse ostalo življenje, ki edino more zanimati samo po sebi, stisnjeno v tolikšen obseg, kakor prva mladost. Z dopolnilom, ki ga povesti prinaša drugi del, je ta nedostatek sicer nekoliko omiljen, toda samo neznatno, kajti lefa rasti so prav za prav izpuščena tudi tu. Romantika Muznikovega porekla in zgodnje mladosti pri Preglju ni nova. Te stvari postajajo nepotrebna manira. Manira je tudi njegova često vsiljiva in plehka poučnost, ki se včasih pojavlja neposredno, včasih pa tudi posredno v takih dejstvih, da vsi njegovi dobri ljudje «močno spoštujejo duhovnike» in da se edina črna duša te povesti kot otrok slabo vede v cerkvi.

Naštete pomanjkljivosti so krive, da «Zgodbe zdravnika Muznika» niso velika ljudska povest. Toda Muznik je vsaj mestoma vendarle nadpovprečen človek, po svoji usodi gotovo, če ne po vsem svojem značaju. Njegovo življenje je zanimivo vzpodbudno in vzbuja zaupanje v svet. Opisano je spretno, živo in nazorno. Potek dogodkov je lahкотen, priroden in neprimerno bolj enoten in strnjen ter prepričevalen nego recimo v Petru Pavlu Glavarju. Knjiga je

navzlic nedostatom, med katere je šteti tudi Pregljevo ponavljanje človeških in fabulističnih elementov, dobra ljudska povest.

«Zgodbe zdravnika Muznika», II. del. Kakor je v tretjem zvezku svojih spisov napisal Pregelj «Odiseju iz Komende» nadaljevanje v «Zapiskih gospoda lanskejškega», tako je tudi Muzniku kot dodatek napisal drugi del, ki je sestavljen iz uvoda, štirih «vigilij» in epiloga. Ker je Muznik v svojih zgodbah bolj izrazita in določna osebnost nego Glavar, je bilo mogoče to nadaljevanje oblikovati mnogo bolj enotno in z osnovnim delom bolj zvezano nego pri zgodbah o komendskem Odiseju. Toda kolikor je Muznikova povest sama boljša od Glavarjeve, toliko je njen dodatek navzlic skladnosti z osnovno povestjo slabotnejši od «Zapiskov gospoda lanskejškega», zlasti od «Regine, rože ajdovske».

Uvod v «Vigilije» je meditacija o materinem jeziku, o slovenščini in tolminskem narečju posebej. Kolikor zadeva slovenščino, je zaslužno aktualna. V jedru je zgovorno tolmačenje ne posebno globokega, toda iskrenega domorodnega čustva, ki je seveda odeto v zgodovinske oblike. Odstavki, ki so posvečeni tolminskemu narečju, so zanimivi in presenečajo z bogato in lepo izvirno besedno zakladnico.

Prva «vigilija», ki je tudi najobsežnejša in najpomembnejša, opisuje žalostno Muznikovo ljubezensko zgodbo s konteso Harrochevo in njegov prehod iz vojaške službe v službo goriških deželnih stanov. Poglavitna povest seveda zadeva ljubezen samo. O tej je reči, da že dobro poznamo tega Pregljevega neokretnega in zaradi družabnega položaja in prirojene narave nekoliko boječega ljubimca. Prav tako tudi njegovo plaho, pošteno in spoštljivo ljubezen. Tudi ljubeznivo plemenita osebnost kontese Leonore nam je sam Bog vedi odkod znana, kolikor ni sploh samo blaga in navdušena pisateljeva fantazija o idealni ženstvenosti. Tudi Pregljeve stereotipne predstave o aristokraciji in njenem življenju, ki ga riše v družini Leonorinega brata, nismo srečali tu prvič. Toda navzlic temu je znal dati tem klišejem nekaj resničnega življenja, ki vzne- mirja, radosti in morda celo malce žalosti.

Parkrat sem že opazil pri Preglju v tej ali oni stvari sredi normalnega pripovedovanja kako popolnoma nepričakovano neokusnost. Taka je v tej prvi in najboljši vigiliji nepotrebna, a zelo moteča malenkost o pismenem Leonorinem povpraševanju po sredstvu zoper njene potne noge. Čemu to? Vanitas vanitatis?

Druga vigilija poroča o težkem porodu v rodbini Muznikovega rejenca Antona in o nekoliko komično brezpomočnem, nekoliko pa tudi naravnem strahu obeh tastov za življenje snaha, oziroma hčere. Toda humorja stvarica nima posebnega, za resnobo pa je ta sicer nekoliko težavnejši porod premajhna, pa tudi močno neprikladna stvar, zlasti v tako nespretnih rokah, kakor so bile v tem primeru Pregljeve. Ob tej Vigiliji sem ves čas občutil rahlo zadrego. Toda vesel domislek se mi je zdela Gorčarjeva pištola.

V tretji vigiliji je poizkusil Pregelj vnovič svojo srečo v nekoliko strahotni in fantastični snovi. Ali pa je bilo tako, da je potrebovala neznatna povest o koncu zdravnika Degrazije močan in efekten zaključek. Tako ali drugače, čudežna smrt njegovega psa je izmišljotina in je tako tudi ostala. Še slabotnejša je četrta vigilija o veseli pustolovščini starega Muznika.

Zaključujejo se vigilije s preprostim, a mestoma zanimivim razmišljanjem o smrti, njeni bolečini in radosti. Meditacijo sicer piše Muznik, toda lahko bi jo tudi Glavar in še marsikateri izmed Pregljevih junakov. Pregljeva je in kot taka nedvomno iskrena, toda miselno neokretna, negloboka in čustveno slabotna. Prej bi jo označil za nekoliko literarno preiščevanje, nego umstveno ugotavljanje notranjega položaja in življenjskega občutka.

«Tolminske matere sveta noč» nima z Muznikom nobene zveze. V tej knjigi je nekam izgubljena in zadušena. Toda zdi se, da je tudi sicer njena vrednost vsa v narodnem blagu, ki ga vsebuje. J. Vidmar.

Juž Kozak: Lectov grad. Izdala in založila Vodnikova družba v Ljubljani 1929. Strani 116.

Če si v prispodobi predstavljam celoto življenja, ki je zaključeno v Kozakovi novi knjigi, jo vidim kot neko nedodelano telo, skoro kot amorfno gmoto brez jasne in smotrene pregnutenosti, ki bi pričala o določni in enotni oblikujoči volji. Zakaj je bila napisana ta knjiga? Kaj je skrita misel ali občutek ali življenjska zavest, okrog katere in v imenu katere bi se bili po nujni zakonitosti zbrali dogodki in človečnosti te povesti? Odgovor na to kardinalno vprašanje, ki zadeva delo kot celoto, je naslov «Lectov grad». Pod sugestijo tega naslova si je tolmačiti osnovno vsebino dela kot misel o odpornosti in neuničljivosti malih tega sveta, kot misel o poslanstvu neznatnih in ubogih, ki je v tem, da v viharjih in vesoljnih potresih ostajajo ohranjevalci življenja, dočim je vse veliko obsojeno na propad in pogin.

Toda ta velika misel se da kot osnutek Kozakove povesti analitično uganiti. Pri tej analizi mora ostati naslov kot važen kažipot neprestano v zavesti. Kdor pa se prepusti povesti in njenim dogodkom, bo stal v raznih delih zgodbe vsakokrat na površini druge življenjske krogle in bo vsakokrat čutil drugo središče pod nogami. Že kmalu v početnih prizorih bo začutil, da se njegova pozornost cepi in da z večjim zanimanjem zasleduje postransko ljubezensko zgodbo nego povest «lectovega gradu». Potem se pripovedovanje vrne k osrednjemu predmetu, dokler se v zadnji tretjini zopet ne osredotoči v opisovanju širših socialnih dogodkov in gibanj, ki z glavno osebo in z njeno simbolno pomenljivostjo nimajo prave in smotreno pokazane zveze. Ta zadnji del povesti vzbuja videz, da gre pisatelju nenadoma zopet za novo nalogo, ki bi jo bilo označiti nekako z opisovanjem razvoja naše vasi iz predvojnega reda preko kaosa vojnih in prvih poveljnih let v novo urejenost. To neprestano, zavedno ali nezavedno menjavanje središča pozornosti povzroča v zmislu dela zmedo in težko neenotnost in slabi njegov osrednji smoter, ki je že sam po sebi in celo v pravilno osredotočenih delih povesti slaboten in medlo izveden.

Slabotnost in medla izvedba sta zaključena v tem, da je dogajanje vse premalo predstavljano sub specie osnovne misli o veličini in pomembnosti neznatnega in ubogega. Svetovna vojna je rodila zelo značilno delo z istim konceptom. To je «Vrli vojak švejk». V njem je navzlic marsikakemu nedostatku končni zmisel neštevilnih epizod vendarle misel, da je zavarovan zoper viharje in potrese, kdor ne sega preko zemeljske površine, kdor je zemlji enak. Te usmerjenosti notranjega življenjskega zmisla v eno idejo pri Kozaku popolnoma pogrešam. Posledica je nered in nejasnost. Kajti kdor bo bral knjigo brez neprestane misli na zamislek, bo videl v nji povest o osebnosti, ki ga kot človečnost ne more zanimati, ker je neznatna in brezpomembna, in ki bi ga mogla zanimati samo kot nositeljica nekega življenjskega načela. Kot taka pa po pisateljevi krivdi ni prišla do izraza ne sama po sebi ne v nasprotju z osebnostmi, sredi katerih životari. Če bi jo bil Kozak zapletel v konflikt s kako močnejšo osebnostjo ali v konflikt z velikimi usodnimi dogodki, v katerem bi sicer vedno podlegala in vendar ostala neugonobljena in sama sebi enaka, bi dal svojemu delu izrazito jasnost, ki je sedaj, žal, nima.

Za tem življenjem glavnega junaka, ki se nespretno in nekako brez zmisla in učinkovitega načrta odvija pred bralčevimi očmi, leži nekoliko širša ravnina, ki obsega tri vaše družine. Z njimi je življenje osrednje osebe nekoliko močnejše spleteno nego z ostalo vasjo. Kolikor je v neznatnem življenju tega

junaka sploh mogoče govoriti o usodnosti, je usodna zanj samo zveza s Klančarjevimi. Tu doživi svoje ljubezensko izkustvo in svojo tragedijo; tragedijo seveda zopet v mejah, ki jih določa njegova osebnost. Nihče ne bo pretresen ob tej zgodbi in nikomur ne bo ostala živ spomin. Vendar je Kozak podal v Klančarici dovolj živo, v njeni hčerki Leni pa živo in celo zanimivo osebnost, dasi je nekoliko nedodelana in ne do kraja jasna. Toda zdi se, da jo je pisatelj dobro in morda od vseh oseb najintenzivneje občutil. Prizadeva si z veliko trdovratnostjo pokazati njeno nekoliko pokvarjeno in vendar privlačno ženstvenost in ponavlja njene poteze z vztrajnostjo človeka, ki jasno ve, kaj hoče povedati, a svoje predstave ne more izpovedati do kraja. Tako se včasih zdi, da bi mu bilo treba postaviti samo še besedo in osebnost bi zaživela resnično in toplo. Razen teh dveh erotičnih vezi veže «lectovega graščaka» na to družino še ljubezen do malega Blaža. To razmerje je morda zlasti v otrokovi privezanosti najbolj ganljivo poglavje povesti.

Z ostalima dvema družinama so vezi ohlapnejše. Sinjur postane koncem povesti vendarle povzročitelj katastrofe, ki jo junak doživi, dočim nima Lazarjeva družina v njegovem življenju prav za prav nobene važnosti. Iz tega razloga je v knjigi skoro odveč. Kozak ji je dal mesto organične upravičenosti drugo. Upravičenost zanimivega. Spletel je med Sinjurjem in Lazarjevo ženo ljubezensko razmerje, ki je človeško nedvomno največja in najtehtnejša stvar povesti. Toda ta stranska in ne prav nujna epizoda prevpije zaradi svoje pomembnosti osrednje dogodke in tako pretrga jasno linijo dogodkov. Končno je dal Kozak tej zgodbi slab zaključek. Razumljivo je, da v danih okoliščinah Lazarjeva žena pade in da nato občuti pekoč kes, ki postane po moževem povratku neznosen. Ni pa v redu, da se njena vest utolaži z izpovedjo v nezavestnem, vročičnem stanju, z izpovedjo, o kateri sama tako rekoč sploh ničesar ne ve. To ni izpoved, brez te pa zanj ne more biti miru na svetu.

Tudi osebnostim teh dveh družin manjka končne jasnosti in prepričevalnosti. Njihova dejanja jih opredeljujejo samo do neke meje, končno bistvo osebnosti pa se določno ne izrazi nikdar. Najbolj morda še pri Rezi. Sinjur je videti, da se brez razumljivega prehoda iz polnokrvnega zapeljivca, v katerem pa je marsikaj viteškega in ki ni gnusen pojav, izprevrže v nečednega pohotneža in zločinca brez vsake svetle plati. Lazar je idealizirana veličastnost brez pravega značaja, dočim je Sinjurka, ki vzbuja v početku usmiljenje, na koncu povesti brez priprave in z neko malomarnostjo pokazana kot človeška pošast.

Pod to drugo leži tretja ravnina: vas, pozorišče velikih sprememb in prevratov. V prvi polovici je puščena v nemar. Opazovati jo prične pisatelj v drugi polovici, to se pravi, med svetovno vojno in ji posveča do prevrata in prvih poprevratnih dni vedno več pozornosti. Toda ta svet je ostal popolnoma izven poglavitne zgodbe in vsi veliki dogodki gredo mimo glavnega življenja, ne da bi v njem pustili kako sled, a so tudi brez vsakega poudarka, ki bi kazal, da usoda zadeva močne in velike, slabotnim in majhnim pa da prizanaša. Iz teh razlogov so popolnoma neorganski in so povesti samo pritaknjeni. Zaradi izključne pozornosti, s katero so mestoma obravnavani, pa celo vzbujajo videz, da je v njih opisovanju glavni namen vsega dela. Razume se, da s temi beležkami o odmevih velikih dogodkov kakor vojne, državnega prevrata, ruske revolucije in preorientacij v domači politiki niti od daleč ni opisan učinek, ki so ga ti dogodki v resnici imeli na življenje naše zemlje. To je samo kratek referat, kratka vrsta beležk, ne pa sociološka analiza.

S temi lastnostmi je knjigo smatrati za resen poizkus, ki pa je nedostaten ne samo glede oblikovalne moči v celoti, marveč ki je tudi v podrobni izdelavi

slaboten in dokaj medel. Zdi se, da je bilo življenje pričujočega dela zasnovano v mislih, ne pa v tvorni viziji in da je skušal pisatelj v knjigo vnesti misel, ki se ni rodila iz njenega življenja, marveč ki je zaman skušala preobraziti neko tuje življenje po svojem zmislu.

Josip Vidmar.

France Veber: Filozofija. Načelni nauk o človeku in o njegovem mestu v stvarstvu. Znanstvene knjižnice 10. zvezek. Izdala in založila Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani 1930.

S to svojo knjigo se nam predstavlja Veber v povsem novi in, reči moram, toplejši in človeško simpatičnejši luči kakor pa v svojih dosedanjih publikacijah. Zapustil je suhoparno, res tudi pri nas že predobro poznano predmetno teorijo in se podal na polje dušeslovja.

Dočim se je v svojem prvem «Uvodu» leta 1921. in v poznejših delih (v Sistemu, Etiki, Estetiki, Psihologiji itd.) zanimal, kakor sam v predgovoru tega novega «Uvoda» izpoveduje, predvsem za razmerje med «doživetjem» in «predmetom (objektom) doživetja», raziskuje v svoji najnovejši knjigi razmerje med «doživetjem» in «subjektom doživetja». To raziskavanje ga vodi do povsem novega pojmovanja človeka in njegovega odnosa do Boga in stvarstva. Njegova filozofija ni več predmetno teoretska, marveč izrazito teistična. Veber se je v pričujočem «načelnem nauku o človeku» preril od definicije «niča» v «Sistemu» do spoznanja in priznanja nadnaravnega osebnega Boga. Njegova izvajanja kulminirajo v «posebnih dokazih za dejansko bitnost božje osebnosti».

Te dokaze izvaja avtor iz notranje narave človeka samega in njegovega zakonitega razmerja do vsega vesoljstva.

Veber loči dve vrsti prirodnih reči, namreč mrtve in žive.

Mrtve reči so po lastnem bistvu in po lastni dinamiki zgrajene samo na lastnem bistvu in dinamiki svojih prirodnih lastnosti. Žive reči so pa vsi taki subjekti, ki imajo pasivna ali aktivna doživetja, ki so pa s a m i brez lastne dejavnosti ali trpnosti. Zgrajene so žive reči na lastnem bistvu in lastni dinamiki svojih doživetij. Delimo jih v rastlinske in živalske subjekte. Rastlinski subjekti imajo le trpna doživetja, živalski pa trpna in dejavna, oboji pa so, kakor rečeno, s a m i izven vsake lastne trpnosti in dejavnosti.

Oboje reči (žive in mrtve) so samo toliko in samo toliko delujejo, kolikor so v to določene po svojih prirodnih lastnostih ali po svojih enako prirodnih doživetjih.

Razen tega pa nahajamo «še take subjekte, ki niso nikake „reči“, zato ne, ker jim gre lastna dejavnost in trpnost in vzporedno z njo tudi lastna bistvenost in dinamika, ki je ne smemo in ne moremo zamenjati z bistvenostjo in dinamiko njihovega doživetja. So to vsi človeški subjekti, ki so torej obenem edine izkustveno dane podstati ali substance v najstrožjem pomenu besede.»

«Tako je človek vprav po svoji duhovni in osebni plati zares edino izkustveno dano izvenprirodno, dá, nadprirodno bitje, k čemur je sedaj samo še to dostaviti, da je ta nadprirodna stran človeka razvojno zgrajena na stvarni prirodnosti ostale polovice njegovega celotnega izkustvenega svojstva. Ta zgolj prirodna stran človeške narave pa je zopet dvojna, mrtva in živa: mrtva je dana s telesno platjo človeške narave, živa pa z dušno animalnim poslovanjem njegove osebnosti.»

Iz teh ugotovitev izvaja Veber svoj prvi dokaz dejanske bitnosti božje osebnosti, in sicer takole:

«Že izkustveno dejstvo človeške, to je vsaj po razvoju prirodno pogojene osebnosti zahteva dejansko bitnost božje, to je tudi v vsakem razvojnem pogledu prirodno nezavisne osebnosti.»

Vsak namreč mora priznati, «da ostane tako osnovno jedro človeške narave naravnost notranje protislovno, ter samo sebi nasprotujoče vse dotlej, dokler ne izpopolnimo tega doslej dobljenega vesoljnega sestava s tako osebnostjo ali duhovnostjo, ki je kakor naša, neprirodna in ki, to pa v nasprotju z nami, tudi razvojno ni prirodno pogojena».

Svoj drugi dokaz dejanske bitnosti božje osebnosti izvaja avtor iz zakonito čustvenega razmerja človeka do prirode, človeka do človeka in človeka do Boga.

Človek čustvuje le spričo pojavov (predmetov), na katere se to čustvovanje nanaša. Na podlagi takega reaktivnega čustvovanja spričo pojavov pa človek te pojave tudi čustveno ocenjuje, presoja, vrednoti. Reč, ki nam dela veselje, cenimo, odnosno je ne cenimo, če nas spravlja v žalost.

Reaktivno čustvovanje in temu primerno vrednotenje pa je izkustveno odvisno tudi še od notranje osnovne narave dotičnih predmetov, na katere se to čustvovanje in vrednotenje nanaša. V tem oziru je reči: Veselimo, oziroma žalostimo se mrtvih in živih reči in notranjih doživljajev in jih temu primerno cenimo. Ne moremo jih pa ljubiti in temu primerno v spoštovanju vrednotiti. Ljubezen in spoštovanje se nanaša izkustveno zgolj na duhovne osebe (osebnosti) kot nosilce notranjih doživetij. Poznamo pa še posebno čustvovanje, ki ga doživljamo v molitvi in temu primerno vrednotenje, ki ga doživljamo v češčenju.

Jasno pa je, da ne moremo moliti in častiti mrtvih ali živih reči, ki se jih samo veselimo in temu primerno cenimo, pa tudi ne oseb zgolj izkustvenega ali množinskega značaja, ki jih pač lahko ljubimo in temu primerno spoštujemo. Moliti in častiti moremo le tako edinstveno osebnost, ki že vnaprej izključuje celó vsako možnost po več zastopnikov samega sebe in svoje vrste. «Le ideja take v najožjem smislu edinstvene osebnosti pa je obenem ideja pravega objekta ali dejanskega cilja molitve ali češčenja.»

Človek je torej čustveno do živih in mrtvih reči v čustvenem odnosu veselja, oziroma žalosti ter temu primerne stvarnega vrednotenja (ceniťve). Do človeka je v čustvenem odnosu ljubezni ali sovraštva ter temu primerne osebnošne vrednotenja v spoštovanju ali zaničevanju. Do Boga pa je človek v čustvenem odnosu v molitvi in odgovarjajočemu nabožnemu vrednotenju v češčenju. Iz tega sledi:

«V kolikor gre pri teh treh čustvenih odnosih res za zakonito trojico vsečloveškega čustvovanja, ki ne dopušča nikakega spreminjanja, toliko pač mora tej trojici odgovarjati tudi vzporedna trojica vesoljstva reči, izkustveno danih ter prirodno pogojenih oseb in končno božje osebnosti same.»

«Dejanska bitnost božje osebnosti sledi (torej) že iz izkustvenega dejstva prvinskega nabožnega čustvovanja, kot se javlja v molitvi in češčenju; in sicer sledi ta dejanska bitnost iz nabožnega čustvovanja prav tako, kakor sledi dejanska bitnost vse prirodnosti in prirodno pogojene duhovnosti že iz enako prvinskega ter prirodno in izkustveno-duhovno naperjenega človeškega čustvovanja, kot se javlja n. pr. v veselju ali žalosti in v ljubezni ali sovraštvu.»

Tretji dokaz dejanske bitnosti božje osebnosti pa izvaja avtor takole:

«Rekli smo že, da lahko izvajamo vsaj načelno dejansko bitnost prirodnega sveta že iz našega ter zakonito vprav na ta svet naperjenega stvarnega vrednotenja in da lahko dalje enako izvajamo vsaj načelno dejansko bitnost ostalih človeških oseb že iz našega ter zakonito vprav na te osebe naperjenega osebnošne vrednotenja; torej pa moramo še v tem večji meri in s tem večjo pravico izvajati enako načelno dejansko bitnost tudi božje osebnosti

same že iz našega ter zakonito vprav na to osebnost naperjenega vrednočenja, iz človeške molitve in češčenja, in sicer zato v tem večji meri in s tem večjo pravico, ker daje šele to nabožno čuvstvovanje tudi onemu prvemu in drugemu čuvstvovanju, ki zadeva prirodo in ostalo človeštvo, njun končni kulturni pomen in smisel.»

«Naše stvarno vrednočenje je namreč sicer po eni strani neobhodna razvojna podlaga osebnostnemu, osebnostno pa nabožnemu v tem smislu, da ni molitve brez ljubezni in ne ljubezni brez veselja, po drugi strani pa je šele in le nabožno vrednočenje presojevalno-smiselna podlaga osebnostnemu, osebnostno pa stvarnemu in da torej daje n. pr. šele molitev pravi smisel ljubezni, šele ljubezen pa vsemu veselju.»

Presojo notranje vrednosti teh dokazov božje bitnosti prepuščam teologom. Zame, vsaj za enkrat še, ni dvoma, da se Bog, kot absolutno, neskončno, duhovno in osebno bitje dá pač zaslutiti, z njegovo milostjo mogoče celo neposredno začuvstvovati ali na kak drug način doumeti, odnosno doživeti, nikakor pa ne dialektično dokazati.

Sicer pa odlikuje tudi to najnovejše Vebrovo delo kljub nekoliko utrudljivi gostobesednosti, čudovita sistematičnost in globina misli, ki bo vsem, ki so versko usmerjeni, dalo obilo povoda za razmišljanje o bistvu človeka in njegovega odnosa do Boga in ostalega stvarstva. Dr. A. Šerko.

Platon, Phaidon. Prevedel Anton Sovrè. Izdalo Društvo prijateljev humanistične gimnazije. Ljubljana 1929. Str. 144.

V elegantni opremi smo dobili bržda najlepše delo Platonovo, ki so ga čitali v vsem starem veku in tudi pozneje najširši krogi ter zajemali iz visoko etične vsebine blažilo in tolažilo. Platon je v tem dialogu ozáril svojega velikega učitelja Sokrata in pokazal «ecce quo moritur iustus», kakor pravi Wilamowitz.

Phaidon pripoveduje na prošnjo Echekrata, ki je bil vnet častilec Sokratov, njemu in njegovim prijateljem o poslednjih urah Sokratovih, ko je le-ta v razgovoru s svojimi prijatelji čudovito spokojno in neustrašeno gledal smrti v oči.

Pravkar mu je sodna komisija snela okove, kar je pomenilo, da bo zdaj zdaj moral izpitati strup in umreti. Toda Sokrates se radi tega prav nič ne vznemirja. Ker ima na nogi še neugoden občutek od okovov, si jo drgne in čuti polagoma, kako prehaja prejšnja bolečina v ugodje. To mu je povod, da se začne pogovarjati s prijatelji o razmerju med neugodjem in ugodjem in tako se razplete filozofični razgovor, ki kmalu spretno krene k vprašanju o nesmrtnosti duše. Sokrates je prepričan, da s smrtjo še ni vsemu konec, temveč da se s smrtjo šele prične boljše življenje, kajti duša je neumrljiva in smrt je samo preselitev na drug, boljši svet. Življenje filozofa je le priprava na smrt, ki ga odvede k resnici, ki jo je njegova duša iskala vse življenje.

Ker pa pravi eden navzočih, Kebes, da bi mu rad pritrdil, ko bi čul dokaz o neumrljivosti duše, je Sokrates pripravljen to dokazati. To dokazovanje temelji predvsem na Platonovih naukih o idejah, o preekzistenci duše in o anamnezi, t. j. vse doznavanje, učenje, znanje je v tem, da se duša polagoma spominja svojega prejšnjega znanja idej, ki jih je gledala nekoč, preden je prišla v človeško telo. Prvi dokaz opira Sokrates na to, da je življenje večno, kar nam potrjuje priroda: vse nastajanje in pretvarjanje je nepretrgano prehajanje iz nasprotnega v nasprotno v večnem krogotoku: iz živega se poraja mrtvo, iz mrtvega živo. Drugi dokaz temelji na enovitosti duše, tretji dokaz pa pokaže dušo kot pravir življenja, ki mora biti torej nesmrtna.

Ker je duša neumrljiva, moramo v življenju skrbeti za njeno usodo po smrti, kajti ko človek umrje, pride duša pred pravične sodnike, ki ji odmerijo plačilo ali kazen na onem svetu.

Vso to vsebino nam podaja, smotreno razčlenjeno, jasno in umljivo Sovrè v uvodu, ki ni ne pretesen, ne preobširen. Vsa izvajanja so jasna in točna, tako da si tudi nestrokovnjak lahko napravi popolno sliko dialoga in da z večjim in lažjim razumevanjem čita dialog sam.

Prevod sam je na isti višini kakor dosedANJI Sovretovi prevodi, ki so priznani in točni, čeprav jo Sovrè večkrat ureže po svoje, kar pa ni v kvar, temveč napravi dialog živahnejši. To pa dialog mora biti, saj vemo, da so Platonovi dialogi (zlasti mladostni) dramatično zasnovani. Tako jo je na str. 61. prav dobro pogodil, ko je *alēthēstata légeis* prevedel: «Kakor suho zlato so tvoje besede»; lepšega superlativa in živahnejšega odgovora ne bi mogel najti. In sličnih primerov je nebroj, ki dokazujejo, da prevajalec razume dodobra original in ima svojo materinščino popolnoma v oblasti.

Primerno je prevedel pojem *kalòn autó*, *kalòn kath' hautó* itd. z «lepo po sebi, po-sebi-lepo». Prav tako mi ugaja «vrlina in zloča» za *aretē kai kakía*. Pri vzklikih bogovom bi jaz tudi v slovenščini pridržal plural, n. pr. *Nē tus theús* = «Bogovi so mi priča» namesto «Bog mi je priča».

Glede naglasov sem mnenja, da so premnogi nepotrebni, odnosno vsiljeni, n. pr. odpravljáti, póznal, ne vstopájmo (ne vem, kje bi to besedo tako naglašali!), dobrotníka (saj je naglas upravičen, a jaz ga ne bi označeval), prístoji (prístuje pač, prístoji pa menda ne), uhajáli, póslal, na óči, v óči itd. V verzih bi slednjič ne rekel, a v prozi je to prisiljeno; sicer ima tudi proza svoj ritem in vemo, da so stari govorniki zelo pazili nanj, toda na mestih, kjer stoje v prevodu gori navedeni izrazi, nisem mogel zaslediti, da bi ritem zahteval naglase, ki jih nosijo ti izrazi. Prav tako se mi zdi oblika *mogó* (morejo) nekam prisiljena, enako *obtorej* za (*zatorej*, zlasti pa *koli* v pomenu *precej* (str. 82. «še koli spravljlivo») ter *naravnóč* za *naravnost* (str. 59).

Sicer pa se mi zdi — in štejemó mu to v dobro —, da rabi Sovrè v tem prevodu mnogo manj takih izrazov, ki jih skuša v drugih prevodih bržčas zaman oživiti.

Za prelepo in današnji dobi primerno knjigo smo hvaležni prevajalcu in izdajateljem. Nikomur ne bo žal, da je segel po tem odličnem Platonovem delu, ki ga bo čital v vzornem, lahko umljivem prevodu z užitkom in notranjim zadovoljstvom. Bogate opombe na koncu knjige mu bodo posvetile v vsak še morda mračen kotiček in bo črpal iz njili obilo razumevanja in znanja.

Fr. Bradač.

GLEDALIŠKI PREGLED

Strindberg: Nevesta s krono. «Proti Damasku» in «Sanjska igra» sta začetna in sklepna drama Strindbergovih petih cikličnih skupin «mističnih iger», ki so nastale v dobi (1897—1902) njegovega duševnega preobrata iz skeptika, racionalista, pristaša naravoslovne znanosti in psihologije, demonista in satanista v okultista, teozofa, metafizika in religioznega mistika. Prehod je jasen v «Infernu». Poleg blazne bolečine, ki ga je preganjala, in miselne blodnosti ga je tako bičala notranja duševna groza, da je vedno silneje iskal zadnje utešitve v spoznanju in dojetju skrivnostnega, ki je višje od mrzlih, moralnih ugotovitev. Zadnje utešitve ni na zemlji. Človek mora — tako je spoznal Strindberg v tej novi dobi — skozi greh v kazen in pokoro, da pride do odrešenja in očiščenja. Samo v Bogu je ljubezen. Vse drugo pomeni nenehen boj, pomeni «inferno» življenja, pot skozi nižino, polno trpljenja in bolne groze, odkoder odreši človeka le smrt. Takšna je podoba Strindbergove raz-

rvane notranjosti, njegove nemirne narave, ki ne najde utelje nikjer, ampak se meče iz bolečine v bolečino, iz spoznanja v spoznanje, v večnem valovanju, ki mu je lastno v največji miselni uravnovešenosti, najsi je svobodomislec, ateist ali religiozni mistik ali dogmatik. Strindberg se še v največji vernosti bori z Bogom in z nadnaravnimi silami. Strindbergova narava črpa svoje moči v neprestanem glodanju vase, v dojemanju nasprotij in v borbi z dobrim in zlim, kletvijo in molitvijo, razumom in čuvstvom.

Tudi v religiozni smeri je še vedno ljubezen osnovni motiv njegovih del, le da je sedaj grenka in demonična poteza njegovih žena milejša in da je Strindberg vanje položil že simbolne pomene, ki spreminjajo njih obraze v nadnaravne idejne simbole. Še vedno se muči po labirintih duš, v magični odvisnosti moža in žene, še vedno veruje v iluzivnost njunih odnosov, toda z novo osnovno potezo, ki izvira iz njegovega novega doživljanja življenja. Mož mora iskati svoje odrešenje po ženi. To je nova vsebina njegovih del, toda dvignjena je nad osebno vezanost, v mistično vzdušje.

Iz strogega vzorca naturalistične drame, ki ga je Strindberg začrtal do skrajnosti, se je njegova nova igra sprevrgla v oblikovno sproščene lirčne meditacije in psihološko zanimive samogovore, ki se oklepajo osrednje glavne misli in doživetja. Vse osebe so le variacije enega in istega — pa notranje stoobraznega — obraza, ali pa celo personificirane vizije njegovih groz in občutij, idej in spoznanj («Proti Damasku» in «Sanjska igra»). Vsaka individualna karakterizacija oseb je odpadla. Dama («Proti Damasku»), Indra («Sanjska igra») in Kersti («Nevesta s krono») so ustvarjene iz enega občutja in spoznanja žene, ki je rešiteljica, ko gre skozi trpljenje in se žrtvuje. «Proti Damasku» je zgled nove Strindbergove literarne smeri. Tu ni nikakega hotenega dejanja, ni dogajanja, ki bi dramo razgibavalo, ker je vsa vsebina in napetost celote povzdignjena v svet drugih vzrokov in posledic, v svet, kjer se živa bitja pretvarjajo v shematične like, ki so le simboli misli ali občutij, vizij in idej. Jasno je, da tu odpadejo znaki naturalistične drame: dejanje, dialog, točno poudarjanje časa in prostora, oseb in vzdušja; odpadejo mimika, naturalističen govor in scena. Nova igra je dvignjena nad realnost v drug, mističen svet. Strindberg je s svojim novim usmerjenjem uglasil pot evropskemu ekspresionizmu, ki je videl v njegovi «Sanjski igri» in «Proti Damasku» najvišjo notranjo popolnost in umetniško veličino — bodisi zunanjo v sceni in duhovno v mistiki celote — novega duhovnega nazora in hotenja. V «Sanjski igri» je podan točen razkroj zunanje — scenične — logičnosti, ker sta dejanje in vsebina pomaknjena v «logičnost» in vzročnost sanj in njegovih zakonov. Časovne zaporednosti ni. Prostorninsko pojmovanje v realnosti je izginilo. Vsa racionalna logičnost se je prelila v iracionalno, vse je napojeno s fluidom mističnega strmenja, nenehnega porajanja skrivnosti. Zato je vse le simbol, globok in miselno često nedoumen, ker so njegova zadnja razodetja v drugem svetu. Ni skrivnosti in vendar je vse skrivnost, vse nedosledno in vendar čudovito dosledno. Pod vsem tem baldahinom mističnih prelivanj se pa še vedno premetava ranjeno in izbičevano Strindbergovo srce, razrvano od čuvstvene blaznosti in ožgano od lastnega mesa in krvi.

Njegova oblika se je izlila v skrajni primitivizem besednega izražanja, ki naj bi naznačeval le izraz bolečine, groze, skrivnosti in tajnih čuvstvenih doživljajev. (Pri «Nevesti s krono» je značilen v tem smislu raznobarvni «O» na koncu scen in med scenami!) Izrazno hotenje poviša in izpopolni glasba, ki je v teh Strindbergovih dramah dopolnilo celote. Ta ne ustvarja samo mističnega razpoloženja, temveč izraža neposredno vse čuvstvene odtenke, ki jih more edino ona s svojo močjo izraza prenesti od človeka do človeka. V zvezi z deja-

njem je tudi preureditev scene, ki ne služi več prikazovanju realnih dogodkov, ampak ponazorovanju abstraktnih, simbolnih in mističnih občutij skrivnosti v človeku. Seveda je sedaj dobila scena nov stil, ki je zahteval novega sorodnega načina igranja. S tem je Strindberg razbil tradicionalno odrsko tehniko, najbolj v scenični sestavi «Sanjske igre».

Po vsem tem se kaj lahko vživimo v vzdušje «Neveste s krono», ki je Strindbergovo manj značilno delo iz te dobe. Po doslednosti nove kompozicije in vsebine celo daleč zaostaja za igrama «Proti Damasku» in «Sanjsko igro». Kljub temu pa je po človeški potezi, folklornosti in močnih karakterizacijah in karakterjih, ki so tu osnovani na čudoviti realnosti severne narave, življenjsko in človeško zelo blizu, je močna in objektivnejša. Pravljica v drami ima globlji — ne zgolj pravljico naivni — pomen in vse bajne osebe (babica, povodni mož, belo dete) in dejanja (dogodki v gozdu, v mlinu) so poglobljena v simbolno prikazovanje nerealnih, mističnih moči, ki vladajo nad človekom. Zato so personificirane — ali točneje — stilizirane v posebne človeške like, ali neverjetna dejanja, da tem bolj poudarijo vso svojo nadnaravno silo. Kersti — osrednja postava drame —, ki je iz ljubezni izgubila «krono», mora s svojim trpljenjem in smrtjo očistiti in odrešiti dva sovražna si rodova, ki se v smrtni nevarnosti (v 6. sliki) — Strindberg je simbolno v sceni poudaril psihološko važen slučaj! — ob njenem truplu spravita. Kot osrednji, simbolni znak višje, nadnaravne resnice in milosti božje pa je v drami cerkev, ki se dvigne po Kerstini smrti znova iz vode. V cerkvi je poudaril Strindberg poleg pravljice dogodka višjo simbolno spoznanje, ki pomeni odrešenje moža po ženi in njeno mistično lepoto in moč. S tem je naznačena zadnja logičnost — dasi navidez pravljica logičnost — celote, ki je komponirana v dveh baladno močnih čustvenih osnovnih tonih: «Kakšna radost nekdanj, kako otožno je zdaj!» in «Jaz zaupam, jaz zaupam, da moj Zveličar me reši!» V prvi je otožna groza, v drugi tajen dih religiozne ekstaze. Dejanje, ki je pomaknjeno v duševno in mistično dogajanje, se dramatično razpleta v šestih slikah, ki jih prepaja polnota severne zemlje in vanjo pogreznjenega človeka. V «Nevesti s krono» je Strindberg oživil vso zagonetno svojstvenost švedskega človeka, njegovo baladnost, mističnost in psihološko svojevrstnost. Vse scenične izrednosti, ki naj vzbujajo pravljico, in vse zagonetnosti so zajete iz tajne bajnosti severne zemlje in njene mistične groze. Kljub temu pa je osnovno človeški občutek v drami grajen na tipih posameznih oseb, ki so v bistvu svojega hotenja vendarle občečloveški. Oba gibalna motiva — boj obeh rodov med seboj in ženska kot rešiteljica — vodita v dramatični razgibanosti do zadnje stopnje — do odrešenja. V tem je nova Strindbergova etična globina, kljub demoničnosti, mrzli grozotnosti in zagonetnosti posameznih oseb in dejanj.

(Konec prih.) — A. Ocvirk.

G L O S E

O gledališču in kritiki. — Zadnji čas je stopilo v ospredje javne diskusije vprašanje slovenske gledališke kritike. Nekako sprožil je to vprašanje ravnatelj drame, P. Golia, ki je v novoletni številki «Slovenskega Naroda» podal neko čudno polemično izjavo. Kot glavno oviro gledališča je nazval gledališko kritiko. Pri tem je dnevniško kritiko, ki pri nerazodnejšem občinstvu gledališče res lahko v neki meri podpira ali ovira, previdno zamolčal in se omejil zgolj na napad na gledališko kritiko «Ljubljanskega Zvona» in na njegovega urednika. (Ker je urednika tega lista imenoma napadel v stvari, ki z gledališčem sploh nima nikake zveze, je dovoljeno misliti, da nagib, iz katerega je izšel ta napad, ni docela čist.) Gledališki kritiki «Ljubljanskega Zvona» je

očital nezrelost in jo obdolžil naravnost — pa brez vsakršnega dokaza — «najbolj krivega pričevanja». Pozivu podpisanega, naj se izrazi nekoliko konkretnije, se je izmaknil ravnatelj Golia z — dovtipi. — Ravnatelj drame se šali. Ampak ravnatelj drame naj se ne šali.

Vprašanje slovenskega gledališča «Ljubljanskemu Zvonu» ni šala, prav tako, kakor zanj vprašanje gledaliških funkcionarjev ni vprašanje kruha in časti. Da P. Golia svoje ravnateljsko mesto venomer istoveti s pojmom kruha in časti, priča samo, kako skromno materialistično pojmuje on svoje zvanje, videč neprestano krog sebe celo tolpo namišljenih tekmecev, ki bi se iz same zavisti radi polastili njegovega mesta. — Gledališče je javen zavod, za svoj posel javno odgovoren svojemu narodu. Gledališki funkcionarji, tudi če jih vzdržuje država, niso zgolj birokratski nameščenci, marveč še nekaj več. Vprašanje gledaliških (kakor vseh javnih) funkcionarjev je vprašanje z m o ž n o s t i, v e s t i i n j a v n e o d g o v o r n o s t i. Delokrog gledališkega vodstva pa ne obsega samo upravnega področja, marveč se razteza na vse polje gledališke umetnosti. Pri presoji pravilnega umetniškega poslovanja gledaliških funkcionarjev zatorej ne more odločati vprašanje časti in kruha, temveč samo umetnosti.

V čem torej se je «Ljubljanski Zvon» pregrešil «najbolj krivega pričevanja»? Ker si ni mogoče misliti, da bi to bilo Ocvirkovo poročilo o uprizoritvi Goethejevega «Fausta», o katerem razsodnejši člani gledališča sami izjavljajo, da je strogo in brezobzirno, a pravično in utemeljeno, pridejo tu v poštev edinole Kreftovi «Gledališki fragmenti», ki so se objavili v lanskem letniku. Ti fragmenti so pri marsikaterem članu gledališča izzvali odpor. Da zaradi avtorjeve skrajno subjektivne zaostrenosti urednik tega lista v vseh podrobnostih ni soglašal s piscem, je tudi brez izrecne pripombe za vsakogar, kdor objektivno zasleduje poročanje «Zvona» o našem gledališču, pač jasno. A v osnovi so ti «Fragmenti» pravilni in pravični; da, bili so naravnost potrebni. Pisec izpoveduje v njih svoj gledališki nazor, ki je revolucionarno-sodoben. Zahteva od našega gledališča, ki le prečesto zaide v okostenel akademizem, v šablono, brezosebnost in neizrazitost, več sodobne razgibanosti, tako pri izbiri repertoarja kakor pri režiji. Zato zavrača celo Shakespeareja. Ako ga zavrača na splošno, je to razumljivo — tudi Shakespearejeva umetnost ne govori vsem dobam in generacijam z enako silo, zlasti pa ne našemu revolucionarno-iščočemu času — a je, če gledamo iz slovenskih potreb, nedvomno zmota. Shakespeare je, pravilno tolmačen, v umetniško izoblikovani predstavi, nastajajočemu slovenskemu gledališču vsekakor potreben še za dolgo vrsto let. Ne, to kar je pisec vsaj hotel predvsem zavrniti, so naše uprizoritve Shakespeareja. Te uprizoritve so zadnja leta močno stereotipne, šablonske v igri in režiji.* Zato niti zdaleka ne nudijo tistega vtisa, ki ga ima čitatelj pri čitanju del. Mrzle, nežive, nesugestivne so. Naš gledališki zgodovinar ima za to dokaze (Macbeth, Ukročena trmoglavka, Romeo in Julija). Ako pisec trdi, da se danes godi Shakespeareju po vsej Evropi tako, je to zame samo dokaz, da naša doba nima igralcev in režiserjev, katerih umetnost bi se v resnično tvornem odnosu približala Shakespearejevi umetnosti. To pa je tudi edini razlog, radi česar bi moralo biti vodstvo drame danes skrajno oprezno z uprizorjanjem Shakespearejevih kakor vseh klasičnih iger, ki bi naj jih v večji meri nadomeščala živa sodobna dela, lažje pristopna igralcem, režiserjem, pa tudi občinstvu.

* Izjema je uprizoritev «Viharja», ki je bila znatno skrbneje prirejena od velike večine dosedanjih Shakespearejevih del. — F. A.

Drugo je vprašanje režiserjev. Vidnejša sta samo dva: O. Šest in C. Debevec. (M. Skrbinšek, F. Lipah in M. Vera so zaposleni le pri redkih, čisto specialnih igrh.) Da ta dvojica brez občutne škode za umetniško stran dela sama ne zmore vseh velikih nalog, ki jih mora opraviti slovenska drama v eni sezoni, je jasno. Režisersko delo, ki ga je opravil O. Šest v zadnjem desetletju, je kvantitativno ogromno. Ta kvantitativnost pa ni v pravem razmerju s kvaliteto njegovih režij. Pa fudi ne more biti, ako režiser ni samo pokorno orodje avtorjevo, temveč sam stvarjajoč umetnik.

Ako je B. Kreft poudaril negativne strani šestovih režij — se je mar pregrešil krivega pričevanja? Kje je tu zlohotna ost, kje sebičen nagib, na katerega namiguje P. Golia v svoji izjavi? Ako bi uredništvo čutilo le trohico takega grdega, nestvarnega motiva, bi Kreftov članek pač nikoli ne bil izšel v »Ljubljanskem Zvonu».

P. Golia trdi nekaj in ne dokaže ničesar. S stola gledališkega ravnatelja deli kritiki in uredniku svoje ukore in nauke, kakor da je to njegova naloga. Ne, njegova naloga je skrb za slovensko dramo; ne samo za uprizarjanje nekih iger v slovenskem jeziku, marveč tudi briga za slovensko dramatiko, ki jo je vodstvo drame dve tretjini letošnje sezone tako suvereno preziralo. Vest pa bi končno človeku velevala, da svoje trditve tudi podpre z dokazi.

O »Naši gledališki kritiki« je predaval v zbornični dvorani univerze C. Debevec. Njegovo predavanje je bilo zlasti uvodoma globoko zasnovano in je, oprto na izreke znanega nemškega gledališkega misleca Diebolda, razvilo nekaj važnih in pomembnih misli. Potem, ko je predavatelj očrtal svoj ideal gledališkega kritika, je prešel na slovensko gledališko kritiko. Tu je postavil tezo, da se je slovensko gledališče v večji meri približalo idealu umetniškega gledališča nego slovenska gledališka kritika svojemu idealu. To nekoliko tvegano trditev je pozneje pri debati opredelil tako, da je slovensko gledališče v posameznih predstavah in posameznih osebnostih ustvarilo pomembnejše, idealu bližje vrednote nego kritika. To pa je pravilno. Dejstvo je, da Slovenci doslej nismo imeli in še nimamo gledališkega kritika v pravem pomenu besede. Naša kritika je močno prigodniška, ker se ji niti oddaleč ne posveča tista važnost, kakršna se danes vsepovsod posvečava gledališčem, posebno pa pri nas, kjer jih država favorizira v neprimerno večji meri od vseh ostalih umetnosti. Zato je naravno, da nam bo pomembna, avtoritativna gledališka kritika morala nastati, kakor je naravno, da nam ni nastala v predvojnih letih, ko smo imeli samo tako zvano gledališče. Štirideset let slovenskega gledališča je iluzija.

Naposled je predavatelj prešel na karakteristiko in kritiko posameznih povojnih kritikov (ne vseh, temveč samo nekaterih). To ni bila samo najbolj delikatna, marveč tudi najmanj uspela stran Debevečevega predavanja. Ni segala v osrčje, gubila se je na površini. Njegove sodbe niso imele vedno tiste dostojanstvene distance do imen (če je že moral navajati imena), kakršno mora imeti kritik do svoje snovi. Presoditi bi bil moral celokupno kritično delo posameznih ocenjevalcev po edino meritornih znakih njih praktičnega ovladanja in poznavanja stvarine, absolutne nepristranosti, umetniškega čuta in notranje svobode s tisto vestno natančnostjo, ki jo je sam pravilno priporočal gledališkim kritikom. Tako pa so v zvezi težnji po objektivnosti tudi njegove sodbe koncem koncev izzvenele v tisto metodo, ki jo je sam tako kruto — s preotipljivo krutostjo! — izrogal na Govekarjevem primeru. V metodo klasificiranja.

V dvorani Delavske zbornice je končno o sodobnem gledališču predaval pisatelj B. Kreft. Njegovo predavanje je bilo zgolj informativno, opisujoč predvsem tehnične in vnanje režijske pridobitve ter naziranja Stanislavskega, Tajrova, Majerholda in Piscatorja. Predavatelj je izkazal znatno verziranost v tvarini, njegovo predavanje pa bi bilo neprimerno pomembnejše, ako bi govornik opredelil svoj lastni odnos do obravnavanega gradiva. Predavateljeva izvajanja so skušali pojasnjevati nekateri zanimivi, a manj uspeli skioptični posnetki.

Fran Albrecht.

KRITIK IN IGRALEC

Satyrus

Kaj pa, za vraga, spet ta dva se kregata,
kot da oba tja pod nebo že segata?
Pozdrav vsakdanji v zemlji med črviči
je ta: »Vsak bolje stóri, a ne — kriči.»

GOREČNIKU

Satyricus

Je žima struna? Je.
Je struna žima? Ne.
Struna poje, plaka,
žim brenk kréca, graka.

V KAVARNI

P.

Dr. Pregelj: Živel, Jalen! Veš li, kako visoko ceni naš Plečnik Tvojega
Ovčarja Marka? Da je evropsko zajemljiv.

Jalen: Vem. Ali si mi nevoščljiv?

Dr. Pregelj: Bog pomagaj! Ne! Nisem jalen.

KRONIKA

Dokument o fašizmu. Gaetano Salvemini, eden najboljših modernih italijanskih zgodovinarjev, znan tudi nam po knjigi «Dal patto di Londra alla pace di Roma», ki je pred leti ubežal fašističnemu terorju v Franciji, je objavil v zbirki «Les Documents Bleus» (N. R. F.) knjigo «La Terreur fasciste», strogo zgodovinsko študijo dnevnega življenja v Italiji pod fašističnim režimom. Salvemini razgrinja, opirajoč se na obširno dokumentacijo, pred nami metode fašistične vladavine in zlasti osvetli in pojasni temno in zapleteno ozadje Matteottijeve afere. Dosedaj še ni nihče združil toliko neoporečnih dejstev in toliko pojasnil o fašističnem režimu in vladi. Salvemini namerava napisati še drugi del te knjige, študijo o rezultatih, ki jih je dosegel fašizem v politiki, ekonomiji in financah.

St. L.

Marinetti akademik. — Tudi Italija ima danes svojo akademijo. Njen član je tudi Marinetti. Bodočnik Marinetti, večni mladinar, preziralec in rušilec prošlosti, zaničevalec vsakršne umerjenosti in ustaljenosti, ki je pred vojno po raznih odrih neustrašeno kljuboval po zraku frčečim klopotcem in gnilemu sadju — akademik? Šaljivi francoski romanopisec Maurice Bedel se je temu zelo začudil in poredno vprašal, kako bi mogla futurizem in akademija vkup orati. Marinetti je visokostno odvrnil, da je kot futurist ponosen na svoje

akademstvo, kajti italijanska akademija je nekaj drugega nego tuje take naprave, ki poklanjajo uradne lovorike izžetim darovitežem, ko jim stržen tvornosti usahne. Italijanska akademija je «dinamičen zavod za vrednotenje živih sil narodnega razuma tudi v dobi njih najboljše tvornosti». V njej se ne zbirajo možje, ki z vedrim očesom gledajo, kako se drugi bijejo, ker so sami prestari za boj, temveč skupina, ki išče novih borb in sovraži vsakršno lenuharjenje, čisto v duhu današnje prenovljene Italije, ki ljubi junaštvo in nevarnost in sovraži epikurejsko mehkužnost, kakršni se rada vdaja Španija.

O današnjem slovstvu sodi Marinetti zelo ugodno, češ, da je razmerje med danes in včeraj isto kakor med 1000 in 50. K najvažnejšim sodobnim slovstvom prišteva francosko, italijansko in rusko. Pred vojno so prevladovali pariški vplivi, danes pa se zlasti po zaslugi futurizma bolj in bolj uveljavlja Italija. V današnjem italijanskem slovstvu razločuje štiri jedra. Prvo je pokrajinsko, manzonijevsko, kmetiško jedro. Izmed pomembnejših mu pripadajo: Panzini, Moretti, Linati, Bacchelli in Bandini. Ti pisci iščejo navdihov in snovi v sladki pokrajinski dremavosti, opisujejo velike ceste s topoli ob straneh, pinije, potočke, kočice, ovčice in mavrične zatone. Marinettiju so tako zoprni, da že rajši seže po «Zaročencih». Ta smer ne more ustrezati današnjemu dinamizmu in zaleže kolikor sladčice levjemu želodcu. Drugo jedro tvorijo odlomkarji, ki se navdihujejo ob daljnih, zavozlanih zvokih in brusijo roznate pesnitve, kakor Moxardeli in Tittarosa. Marinetti jih zameta; v njih ni italijanske duše. Tretje jedro obsega podrobne realiste pesimizma. To so strastni razkrajalci, ki so se od Freuda nalezli morečih teorij. Njih osebe so zagrizeni dolgočasneži. Zanje ima vsako dejanje, bodi še tako neznatno in abotno, svoj izvor in svoje zakone. Najmočnejša med njimi sta Suevo in Proust. Marinettiju niso všeč. On se vnema le za četrto jedro, za futuriste, ki predstavljajo sile v neprestanem gibanju. Futuriste deli v desničarje in levičarje. Futuristovski ščit prvih ni neomadeževan. Med njimi je v ospredju akademik Pirandello, ki zanaša na oder snovi, ob kakršnih občinstvo rado zeha, vendar pa posluša in sledi. Desničarji so tudi: posmehljivi skeptik Bontempelli, Govoni in Palazzeschi. To so že skoro bivši futuristi, kajti «futurizem je fiziološko vprašanje. Ne ohrani se kot vojujoča sila preko določene starosti. Pride trenutek, ko se rodi želja, da bi človek ugajal vsej družini, vstevši služkinjo in deco; in tedaj ta ali oni prebегue». Med levičarji ali čistimi futuristi ceni in priporoča mladega Descovicha, ki piše s psevdonimom Escodame. Drugi so: Marchi, Napolitano, Cialente, Moravia, Buzzi. Tudi med temi obsoja tiste, ki preradi rijejo po življenjskih ogabnostih. V kritiki zavrača ironijo in rušiči sarkazem, češ, da je treba kakor Mussolini ustvarjati in graditi, ne podirati.

A. Budal.

La Nouvelle Revue Française, najuglednejša in najživahnejša francoska literarna revija, ki izhaja mesečno na 150 straneh, je prinesla na uvodnem mestu letošnje druge številke prevod velezanimivih dokumentov — pisma, brzojavke, poročila, razgovore —, kakor so se mrzlično kopičili in križali v trenutkih Tolstega smrti na postajici Astapovo. Vso to telegrafično korespondenco, ki se je razvila tekom kratke bolezni Tolstega na podeželskem kolo-dvoru, ki se je za sedem dni spremenil v središče pretresljive drame, so pravkar obelodanila Izdanka Nacionalne Biblioteke v Moskvi. Druga številka N. R. F. jih prinaša prva v prevodu pod naslovom: La Mort de Tolstoï à Astapovo.

St. L.